

AURKIBIDEA — INDICE

VI. OROITZAPENEZ. — RECORDANDO

79.	Georges Lacombe-ren sortze mendeburua. (Centenario del nacimiento de Georges Lacombe)	307
80.	Joannes Leizarragaren lanak. (Las obras de Juan de Leizarraga)	310
81.	Bakarrizketa Mikeli. (Soliloquio a Mikel)	314
82.	Lau nafar idazleren gorazarrez. (En homenaje a cuatro escritores navarros)	318
83.	Hugo Schuchardt. (Hugo Schuchardt)	321
84.	Bruno Etxenike eta bere lanak. (Bruno Echenique y sus obras)	324
85.	Etxenike eta Bonaparte printzearen arteko harremanak. (Las relaciones entre Echenique y el príncipe Bonaparte)	327

86.	J. Zaitegi joan zaigu. (Hemos perdido a J. Zaitegui)	329
87.	P. Bordazarre «Etxahun» koblakariaren oroiz. (A la memoria del juglar P. Bordazarre «Etxahun»)	333
88.	Bordel bertsularia. (El bersolari Bordel)	338
89.	Sebero Altube euskaltzaina. (El académico Severo de Altube)	340
90.	A. Iraizoz. (El R. P. Iraizoz)	345
91.	Aita Adoain agurgarriaren mendeurrena. (Centenario del venerable Padre Adoain)	347
92.	Fausto Arozena historiagilea. (El historiador Fausto Arocena)	351
93.	Bi poetaren oroimenez I.- Blas de Otero. (A la memoria de dos poetas I.- Blas de Otero)	354
94.	Bi poetaren oroimenez II.- Celso Emelio Ferreiro. (A la memoria de dos poetas II.- Celso Emilio Ferreiro)	357

VI

OROITZAPENEZ

Recordando

GEORGES LACOMBE-ren SORTZE MENDEBURUA

Urtarril honen azken ostiralez, Baionako Euskal Museoa, Euskaltzaindiak eraturik, Georges Lacombe zenaren omenezko biltzarra eta hitzaldiak izanen dira euskaltzain zenaren sortze mendeburua ospatzeko, Apraiz, Lafitte eta Charritton mintzatuz.

G. Lacombe Biarnoko Orthez-en sortua zen 1879ko urtarrilaren 31an. Aita kaskoina zuen eta ama aldiz Saint-Jayme familikoa, baxenabartarra beraz, eta amagandik ikasitako euskal kantak eman zioten euskararen alderako maitasun bizia, eta hortik bihurtu zen euskaltzale eta euskalari jakintzu bezain suharra. Gaztetatik asko ibilia zen hiri batetik bestera, aita gobernuko funtzionarioa zenez, baina azkenean Paris-en kokatu zen, eta han bertan hil 1947ko uztailen.

Sorbona inguruan igaro zituen bere urterik onenak Filosofia ikasizunetan. Espezialitate hontan jakituna zen baina baita euskarari buruz ere.

1914-1918 gudatean zauritua izanik eskuiko besoa moztu behar izan zioten. Halaz ta guziz alai, kementsu eta oso lagunartekoa izan omen zen beti.

Euskal liburuekin zaletu zen eta Biblioteka garrantzitsua biltzera heldu zen, ahal zituen euskarazko liburu zahar guziak erosiz eta beste asko eskuz kopiatuz. Zaletasun honegatik Julio Urkixorekin adiskide mina zen, eta 1907an *Revista Internacional de Estudios Vascos* (RIEV) sortzetik bizkortzaile ez ezik aldizkariaren bizitza guztirako idazkari izan zen. G. Lacombe-k, bere lanik gehienak RIEV aldizkarian argitaratu zituen, bai hizkuntzari buruz eta baita argitaratzen ziren liburuen aburuz; anitz lan argitaratu ere. Hizkuntza gaietan jakitun zen eta Al-dude eta Zuberako euskalkiak ikertu zituen.

1920. urtean euskaltzain izendatua izan zen Broussain-en hutsar-tea betetzeko. Bere sarrerako hitzaldia Hazparneko udaletxean egin zuen, 1921eko apirilaren 8an, Broussain eta Bonaparte printzearen laneri buruz. Eta Azkue ber beragandik hartu zuen erantzumena, ongi etorria emanaz eta euskararen batasun premia agerraraziz. Azkue, ordurako

kezkatua zen: «Euskera zaarrak, birgaztetuko bada, nai ta ezkoa du banatasunetik batasunera etortzea», Euskalkiak ikertzen hainbeste lan egin zuen Azkuek euskara batuaren alde egin zuen duela berrogetahamazortzi urte. Gure hizkuntzaren bizi nahiaz larriturik aurkitzen zen, euskalki zatiketen eragozpenak argi ikusten bai zituen. Honegatik zion: «Edozein euskaldunek zati bat baino osoa maiteago izan bear du. Au gora-beera guziok «nik nereaa, nik nereaa, nik nereaa»-ka astekoak bagera, otsoak eta aizeriak guziok ezereztu-orduko, sendoen bizi dan euskalkia ar bezate etorkizuneko euskaldun orok berentzat». (ikus hitzaldiok «Euskera»-n, II-II zeb. 1921, 51-63 orr.). Amesten zuen batasun horren teoria helburutzat har genezake Azkueren «Gipuzkera osotua», 1934-1935 urteetan «Euskera» bertan argitaratua, gipuzkoar aditzean oinarritua, beste euskalkietatik zenbait gauza osagarritz hartuaz.

G. Lacombe-k gehien gehiena frantzezez idatzi zuen; euskaraz oso guti. Hala ere baditu zenbait idazlan eta hitzaldi gure hizkuntza sotilean emanaz. 1930ean, Jean Elissalde «Zerbitzari» zenaren sarrerako hitzaldiaren ihardespena. Zerbitzariaren euskaltzaletasun suharraren goresmenez zion: «Guti dire, zu bezala, bihotz eta gogo barnetik senditu dutenak horiek oro ez direla aski eskuararen iraupeneko. Eskualdun laborariak eta langile guziak, beren mintzayaren merexi duen bezala maithatzeko, behar dute gaineratekoan irakurtu eta ahal balinbada idatzi eskuaraz, eta eskuara baratze bat bezala laboratu eta moldatu. Hala eskuararen balioa hobeki ikhusiko dute, eta atseginekin nola eginbidez beren haureri erakatsiko diote Europako hizkuntzetarik zaharrena».

Esan bezala, iker lanean eman zuen fruturik hoberena, batez ere euskalari arrotzen lanak artxiboetatik argitara ateratzen eta lanok aztertzen. Baina bilaketa horietan bestelakorik ere aurkitu zuen. Adibidez, Irunen 1846ko abustuaren 9an jokatu zen pilota partida ospetsuaren esku-izkribua, «Euskal Erria» aldizkarian 1909an argitaratu zuena.

Bere garaian, euskarari buruz egiten ziren edonolako ikerketa lanak hurbildik jarraitzen zituen Lacombe-k. Bere aulkia betetzera etorri zen Piarres Lafitte jaunak bere sarrera hitzaldian zionez: «Eskuararen ithurburuez duda-mudan zagon: Schuchardt zaukan bere jainko ttipi, eta hunek Iberotarra emanik eskuararen arbaso, ez zuen gezurtatu nahi; baina ez zuen osoki sinesten. Caucase-ko ithurburu aipatu berria ez zuen baitezpada ukatzen, baina beha zagon orain artinoko frogak ez askiz. Iduri zitzaion «indo-européan» delakoarekin bazukeela beharbada zerbait ahaidego ukanik aspaldiko mendetan: erromanoen hatzak zituen kausitzen argienak, baina aithor zuen latina ez zela nehundik ere gure mintzaiaren aita izaiten ahal» (G. Lacombe, Baiona, 1949, 8 orr.).

Euskaltzaindian sartzetik urrengo urtean Leenengo Euskaleguneta-

ko Itzaldietan partaide izan zen eta bere hitzaldia «Atzerriko euskalari-
riez» izan zen. Arestian esan bezala, gai hau zen hurbildik jarraitzen
zuen, eta P. Lafittek agertu zuenarren Schuchardt bere jainko ttipitzat
zuela, Durangoko hitzaldi horretan, atzerritarren lanik garrantzitsuenak
aipatzen dituelarik, honako laburpen hau egiten zuen azkenaldera:

«Gramatikan arrotzek estudiatu dute bereziki aditza. Aditza baka-
rrik estudiaturia izan da hizkindeko gai guziak baino gehiago. Hemen dau-
kagu bi liburu bertze guziak baino indar gehiagokoak: Bonaparte-ren
Le Verbe basque eta Schuchardt-en *Baskische Studien*. «La Syntaxe»
deitzen dutena ez da, orai arte, barnetik estudiaturia izan. Eskuarazko
hitzen harat-hunatak bereziki, Schuchardt-en eta Uhlenbeck-en idaztie-
tan estudiatu behar ditugu. Eskuararen erroetan ere arrotzenganikako
hitzak zein diren ezagutzen Schuchardt da nagusi».

Hori zen bere aitortpena, euskalari arrotzen lanak ezagutu ondo-
rean. Hainbeste urteren ondotik, oraindik orain ere, egungo euskalari-
ek G. Lacombe-ren bidetik ere ibili beharra dute, edo behinik-pehin hain-
tzat hartu beharra, geroztik ezagutu diren aurrerapenak bestelakorik
badakarte ere.

Centenario del nacimiento de Georges Lacombe

El próximo día 31 se cumple el centenario del nacimiento del
euskarólogo Georges Lacombe y la Real Academia de la Lengua Vas-
ca - Euskaltzaindia se está ocupando de los preparativos para rendirle
un merecido homenaje el día 26 de los corrientes en el Musée Basque
de Bayona con conferencias de los señores O. de Apraiz, P. Lafitte y
P. Charriton.

G. Lacombe nació en la población bearnesa de Orthez. Alentado
por su madre vasca, desde muy niño se interesó por los temas de nues-
tro país, primero por canciones populares y el aprendizaje del vascuen-
ce y después, tras estudiar Filosofía en la Sorbona, por la lingüística
vasca. En 1907, fue cofundador de RIEV con don Julio de Urquijo, y
se ocuparía de la secretaría de Redacción a lo largo de la fructífera vida
de dicha publicación. Colaboró en la mayoría de las revistas culturales
de su época, pero sobre todo publicó numerosos trabajos en la mencio-
nada Revista Internacional de Estudios Vascos, casi todos en francés
y algunos en vascuence. Mantenía contactos con los euskarólogos extran-
jeros que colaboraban en RIEV y se preocupó en la recopilación y
estudio de los precedentes, desde Humboldt hasta el príncipe Bona-

parte y Van Eys. En los primeros encuentros organizados por Euskaltzaindia en 1921 en la villa de Durango disertó sobre el tema de los euskarólogos extranjeros «Atzerriko euskalariez» (Ved en «Lenengo Euskal Egunetako Itzaldiak», Bilbao, 1922). Sintió especial atracción por los estudios del alemán Schuchardt.

En 1920 fue nombrado académico de número de Euskaltzandia, ocupando la vacante de Broussain. Era, además, miembro de la Sociedad Lingüística de París y del Instituto Francés de Antropología. Tradujo del alemán una obra de Uhlenbeck. Además de su nutrida colaboración en RIEV y otras publicaciones, era autor de «Lengua Vasca», en la obra *Les Langues du Monde* (París, 1952), que él no llegó a ver a la luz, pues había fallecido en París, donde vivió la mayor parte de su vida, el mes de julio de 1947 a la edad de 68 años.

1979-I-15.

JOANNES LEIZARRAGAREN LANAK

Iragan otsailean Bibliaren lehen astea ospatu zen Donostian, bertako Aurrezki Kutxaren Kultur geletan hitzaldiz eta erakusketaz.

Gipuzkoako Ebangeliozaleek eratua izan zen. Testamentu zahar eta Berri, liburu ederrik ikusteko aukera bikaina izan genuen eta euskarazkoak ere bere tokia izan zuten.

Aste hartan eman ziren hitzaldiak ordea, euskaldunontzat oso jakingarriak izan ziren. Bibliak berez duen garrantziaz gainera, munduko hizkuntza zibilizatu guzietara itzulia denez eta herririk gehienen historieri loturik dagonez. Munduan gehien irakurri den liburua da eta arduraz begiratzekoa zaigu. Holako ideia batzuk agertu nituen Joannes Leizarraga eta bere garaiko giroa aipatzeaz bat.

Juan Maria Olaizola, Julio Caro Baroja, Audelino González Villa, Virgilio Vangioni Rodríguez, J. Ignacio Tellechea Idigoras eta Juan Antonio Monroy izan ziren hizlariak. Nere ustez, hitzaldi hoietan gauza jakingarri asko esan ziren, bai Bibliaz eta bai gure historiaz, baina egunkariak aski aipatu etzutelako edo, behar haina jente ez zen agertu, batez ere euskal kulturaz arduratzen direnetatik.

Egunotan, Hordago argialetxeak, euskal klasikoen sailean kalera-
tu du Leizarragaren obra osoa. Lan hau hiru tomok osatzen dute, bi Testamentu Berria eta hirugarrenean Othoitzza, Katexismea, Kalen-

JEANNE D'ALBRET.

Reine de Navarre,

Morte à Paris, le 8 juin 1572 âgée de 44 ans.

Joana de Albret, Nafarroako erregina,
Biblia euskaraz jartzeko agindu zuena;
1571ean J. Leizarragaren itzulpenez argitaratua.

drera eta ABC. Lan guziok Rotxellan argitaratuak izan ziren 1571. urtean; baina oraingo argitalpen hau, faksimilez egonarren, Linschmann eta Schuchardt-ek 1900. urtean Strasburgo-n birargitaratutik egina da, eta ez lehen argitalpen hartatik. Faksimilez egitean hobea izango zen lehenengotik, baina ale hoiek dituztenen partetik eragozpenak izan omen dituzte.

Esan dudanez, gure literaturarekin ez ezik, gure historiarekin ere zer ikusi handia du Leizarragaren obrak. Nafarroako Foru Diputazioko Aizpun jaunak oraintsu esana du, Nafarroak ez duela zer ikusirik gainerako probintziekin, ez historiari eta ez hizkuntzaz. Ezagutzen dena maitatzen denez, Aizpunek, agertzen digunetik, ez du Nafarroa maite, bestela ezagutu behar zuen, euskara behin bakarrik izan zela ofizial mailara igoa Antso Naxerakoa errege zela, «Lingua Nabarrorum» izenez.

Bestalde, eta hau ere Nafarroaren alde zintzo jokatu nahi izan zutenen historiakoa da, Joana Albret erregina, Gaztelako erregearen jokatibideen aurka, erlijioz ere aldatu zen eta Calvino-ren dotrinak harturik protestante bihurtu. Testamentu Berria euskaraz argitaratzea bururatu zitzaion eta hemendik sortu zen Leizarragaren lana. Leizarragak ordea, liburuaren eskaintzaz jarri zizkion hitzetan zionez: «Iainkoaren hitz pu-ruak ukanen luela sartze eta abanzamendu Euskal-herrian: eta hune-takotzat zu Andrea, hunez zerbitzaturen zinadela tronpeta baten antzera, zeinez Iainkoak deitzen baitzaitu hala zure Nafarroako berze leku guzietan».

Kulturaz hornitutako nafarrik bai ote, hori ez dakienik? Nafarroan, hain zuzen, euskarak beste inon baino hobeto, San Joannen araura, «Hatsean (hastean) zen Hitza» Eta, geroztikoa arrotza, Aizpuna bezala. Nafarroaren erresuman, beste inon baino hobeto hasera bertatik «Gauza guziak Hitz harzaz egin izan dirade: eta hura gabe deus ezta egin, egin denik». Hiri eta toki izenak hor daude lekuko.

XVI. mende hortako gertakizunak, Testamentu Berria euskaraz jartzea eta honen ondorioak, R. Lafón eta P. Lafittek ongi aztertu zituzten 1971ko Uztailaren 4an Beskoitzen Leizarragarren omenez egin zituzten hitzaldietan (ikus «Euskera», XVII, 1972, 143-154 orr.). Lehengo Dubarat-ek *Le protestantisme en Béarn et au Pays Basque* (Pau, 1895). Eta nere sarrera hitzaldian ere zenbait argitasun gehitu nituen (ikus «Euskera», XX, 1975, 195-208 orr.), euskal literaturaren hastapenekin zer ikusi handia duen lana denez.

Leizarragak bere lanerako oinarri hartu zuen Biblia, Pierre Robert, Olivetan izengoitidunak gertatua omen zen, eta Calvinistek 1588an argitaratu zutenari aurrea hartu zion.

Holako lan bat burutzea euskararentzat berri pozgarria zen eta

hala aitortu zuen Leizarragak bere hitzaurrekoan: «Euskaldunak bertze nazione guzien artcan ez garela hain basa, non gure lengoagez ezin ezagut eta lauda dezagun gure Iainko Iauna».

Las obras de Juan de Leizarraga

Estos días, al ponerse a la venta las obras de Juan de Leizarraga, nos viene a la memoria la I Semana de la Biblia, que con gran éxito se celebró en San Sebastián a mediados del mes de febrero, bajo el patrocinio de Evangelistas en Acción y la Obra Cultural de la Caja de Ahorros donostiarra. En la exposición figuraba una sección destinada a versiones vascas de la Biblia. Se mostraban, entre otras, la traducción interdialectal de la versión de Leizarraga al laburdino por Gaïdor (Bayona, 1928), ejemplar de una edición corta, pero no figuraba del propio Leizarraga más que la fotocopia de la portada de la edición príncipe de 1571.

En el ciclo de conferencias intervinieron J. M. Olaizola, J. Caro Baroja, A. González Villa, V. Vangioni, J. I. Tellechea Idígoras y J. A. Monroy, con eruditas disertaciones, y, en algunas, Juana de Albret de Navarra y Juan de Leizarraga fueron los personajes centrales del tema.

Ahora, Publicaciones Hordago, en su colección de clásicos vascos, ha dado a la luz las obras de Leizarraga: el Nuevo Testamento en dos tomos y sus trabajos menores, oraciones, catecismo, calendario y ABC en un tercer tomo. Ha sido una pena el que no hayan publicado en facsímil la primera edición, en lugar de la de Strasburgo (1900), llevada a cabo por Linschmann y Schuchardt.

La conquista del reino de Navarra por las tropas del Duque de Alba al servicio del rey Fernando el Católico, en 1512, contada detalladamente por el cronista Luis Correa, fue el último duro golpe a la monarquía navarra reducida únicamente a su sexta merindad, y distanció a la corona del catolicismo, en época de Juan de Labrit. Una heredera, Juana de Albret, reina de Navarra y señora de Bearne, en la Pascua de 1559 adjuró pública y solemnemente el catolicismo y abrazó la reforma de Calvino. En consecuencia, el sínodo calvinista celebrado en Pau (1564) encargó a Leizarraga la traducción del Nuevo Testamento al vascuence, que costado por la citada reina vio la luz en la Rochella en el año de 1571, adelantándose de ese modo a la Biblia calvinista de Ginebra (1588).

Fue un momento interesante para la literatura en vascuence. El trabajo de Leizarraga impulsó la reacción católica que daría cuerpo a un movimiento literario de la vieja lengua.

Aún hace escasos días, que entre otras cosas, el señor Aizpún diputado navarro, declaraba la no existencia de vínculos lingüísticos entre las vascongadas y Navarra. Sin vínculos no se entiende el hecho de Juana de Albret, ni la proclamación de la «Lingua Navarrorum» por un rey navarro anterior, ni la realidad de los actuales pueblos euskaldunes de Navarra, ni la toponimia del sur, ni el propio apellido del declarante. Con el euskara, a Navarra mejor que a nadie «*In principio erat Verbum*» (J. I,1).

Por ser la Biblia la obra más leída por la Humanidad en el transcurso de la historia, la reedición de la obra de Leizarraga tiene un interés especial, pero muy particularmente, para nuestra literatura, por cuanto expone L. Villasante en la página 59 de la «Historia de la Literatura Vasca» (Bilbao, 1961).

1979-IV-9.

BAKARRIZKETA MIKELI

Mikel: Nahiago neban orainarte lez alkarrizketaz jarraitu, inoiz etzabaidatxoren bat gora-behera, zintzotasunaren indarrez alkarren lagun ginalako; baina nork uste izango eban hain gazte joango zinanik? Orain, bakarrizketaz natorkizu.

Abade egin barri Geriako egotaldian ezagutu ginan alkar, «Zirikadak» eskuan, inguru honetako umoreaz liluraturik etorri zinanean. Txorierriko guraso hizkera jatorra zenduan iturburutzat, zeure amamaren esaldi eta berbetako erak gogoan harturik; harrobi aberatsa zenduan hizkuntzaren zimentarri. Honegatik, zu lez hornituentzat bihurtu zan euskara batua, ebakuntza. Baina, halabe, ulertu zenduan, bizi beharren txertakuntzaz, eta nekeza izan baiatsun be, baturantz jo zenduan. Honek dira bizitzak lagatzen dituen zauriak.

Bizkai aldeko idazleak geuregan izan doguzen gora-beheretan, Azkue hartu zenduan maisutzat, eta honek irabazi eban ustekoa zinan, Bergarako Batzarretan agertu zenduanez. Uste berekoa nozu.

Norbaitek esana da, euskaldunon eta euskararen batasunaren kezka leherturik hil zarala. Horrek be, gehienori lez, bihotza eragingo

zeutsun, bai; baina askoz be gehiago hainbeste lan zeure lepora hartu beharrak eta batez be hainbeste abertzaleren euskaraganako ardurabagetasunak. Zerk eroan zinduzan bestela deituren eztabaida ta matrakak sortzeaz, poesi liburuaren sarrera haretan:

—«Yo soy Barayazarra».

—«Yo soy Apraiz».

—«Yo soy Laibarra».

—«Ni... Pérez naiz».

Egia esan, euskararen hesparruan ez zenduan mugarik, euskaltzalerik gehienok eritzien gainetik garelako anai. Hola agertu zenduan —agertu genduan— gure Arestiren ehortze egunean, zu abade eta ni, Eibarren esaten dogun moduan, «Kura laiko». Nere berba ahulak hai-zeak eroan ebazan eta zure otoi-tza hor gelditu jakun:

Gure Aita

*esan dut, Aresti,
kaleko arkaitz,
aurkako bidezti
kontentagaitz.*

*Gizarte kutsatuaren
parnaso berriko
aintzindari,
bizkuntza urbanoaren
sortzaile taldeko
mailukari,*

Harri eta herri:

*harritxo bat izan nahi nuke,
harritxo bat nik ere,
egunotan,
harrizko herri hontan.*

Inork ez daki gogoaren indarra zer dan, baina zerbait probatu dogun euskaltzaleok gure aldazgoran. «Harritxo» bat baina gehiago izan zara harrizko herri honetan. Zure lumatik ipuinak, eleberriak, olerkariak, saiaerak... berrogeta sei urtera heltzeaz hamasei liburu eta beste bat bidetan. Horrezgainera, jakintzaz jantzirik zinan, eta gazteak eskolatzen egin dozun lanez, hor ditugu euskaltzale helduak, euskaldun berriak eta idazle ikasiak, zure bakardadeko:

*Numenaren inguma,
isilaren atsegin,
mahai, liburu, luma...,
eta anitz zeregin.*

Zure eten gabeko gogo betean ekinaren frutu.

Herriaren euskara bizitik jasotako gatza eta piperra be erabili zenduan, gure literatura idatziarentzat uzta eskainiaz. Umore bizia, humore zintzoa. Hori azaldu zenduan zeure ipuinetan, baina batez be lagunarteko alkarrizketak alaitzeko. Zuk kontatutako pare bat hizkirimiri edo txiste agertu nituan «Usteak» zeritzan artikulu batean (HOJA DEL LUNES, 1978.11-13) eta Timoteo de Urkiri, CMF. dalako batengandik, asto-baltzarenak jaso nituan, gutun irikiz (EL DIARIO VASCO, 1978-11-16), «su escrito podría figurar, y, con bastante empaque, en una antología de prosas anticlericales» esanaz. Gertaera hau zuri kontatu neutsunean, aze barreak egin zenduzen. Eta, nik dakidanez, egundo ez neban idatzi ha baino artikulu klerikalagorik. Abadiak kontatua gainera.

Kepa Enbeita «Urretxindorra» zanaren omenaldi egunean, Autsaganan alkarregaz afaldu genduan hara hizlari joan ginena eta, ohi zenduan lez, danbolin ederra ipini zenduan afalkideen alaigarri. Nork esango leuskun orduan hilebatzuk barru heriotzak eroan behar zinuzela?

Gure artean amaika jatordu alai ipinitakoa zinan. Agur eta gorazarre, adiskide maitea.

Zuk emona, gure artean, ezta makala izan. Bai, Mikel Zarate adiskidea, zure heriotzagaz langile on bat eta adiskide hobe bat galdu dogu. Euskal-literaturan betirako leku egoki bat izango dozu; baina oindinok beharrezko zinan gure artean.

Bete ete zan zure gogoak gura ebana? Ezetz esango neuke. Baina ezta izan zure ahaleginen faltaz, ez. Nekeak ito zaitu bidean, Mikel, baina zuk ereindako hazia lerdan dator eta itxaropena etorkizunean:

*Europa zabarreko
erlikia lerdan,
bitxi zapalduaren
nekezko iraupen:
Europa berria dun
hire itxaropen.*

Soliloquio a Mikel

Con el presente monólogo pretendo dedicar un sentido recuerdo al escritor Mikel Zárate, con quien en vida compartí tantos diálogos en torno a la literatura en general y sobre la unificación del euskara escrito en particular. Como vizcaíno en quien pesaba la castiza vena de la tradición popular, sus formulaciones hacia la lengua literaria común, a partir de la variedad vizcaína, han sido aportaciones muy válidas, sobre todo en su orientación al máximo aprovechamiento y acercamiento al lenguaje popular vivo.

Mikel, profesor en varios centros, escritor fértil galardonado con los premios más renombrados, a quien su excesiva laboriosidad le cortó la vida: cuentos, narraciones, novelas, poesía, ensayo... habían brotado de su jovial pluma en las horas libres que le permitían las obligaciones de su magisterio, pues era profesor en Derio, Escuela Oficial de Idiomas y Universidad de Deusto.

Sacerdote de vocación tardía, alegre y cordial que sabía identificarse con el elemento popular de su pueblo, que gustaba y compartía las bromas y los chascarrillos. El me encontró emocionado a través de la lectura de mi libro «Zirikadak». Actitud significativa ésta, desde cuyo momento hicimos gran amistad y dialogamos ampliamente de lo divino y de lo humano. Y cuando le mostré aquella carta abierta dirigida por Timoteo de Urquiri (El Diario Vasco, 16-11-1978), tachándome de anticlerical, en respuesta a unos chascarrillos recogidos en Placencia, Eibar y del propio Mikel (que días antes había publicado en estas mismas columnas), él se reía a carcajadas. Lo de Timoteo, le escamoteó. Pero Mikel no era ningún timorato. El sabía de los infinitos aspectos de la literatura popular y de su sentido del humor.

Mostró su humanismo cuantas veces le fue necesario. Por encima de todo estaba el hombre con todas sus virtudes y defectos como la principal criatura de la creación. Por esto, cuando Gabriel Aresti cumplía su última voluntad por lo civil, a mí me tocó hacer de «cura laico», a L. Haranburu Altuna leer el panegírico, a Fr. V. Gandiaga elevar una plegaria por su alma, mientras que Mikel, allí presente, le dedicó un emotivo poema, que se halla recogido en su libro «Higidura berdez». A aquel último adiós de Derio acudieron tantos clérigos como laicos, motivado por la fraternidad en la causa lingüística, de la que la reciente antología «Agiriak» es una prueba evidente.

Su fuerte concienciación hacia el problema de la vida del vascuence le arrastró a una ingente labor, tal vez más allá de sus fuerzas, y al fallecer a los cuarenta y seis años nos ha dejado deciséis obras termina-

das y una más en vías de terminar. Por una parte era consciente de que éramos pocos a trabajar por el vascuence, y por otra le favorecía su rica disposición para la inspiración creativa; pero tal vez fue más allá de su capacidad física, que alteró su sistema cardiovascular. Por otra parte, sufrió como todos nosotros en la problemática de la tan necesaria unificación e institucionalización de la lengua para elevarla a estamentos superiores. Pero sobre todo, sufría ante la indiferencia de muchos abertzales para el euskara, como testimonian algunas poesías suyas. Y su presencia entre nosotros era importante.

En este momento sólo podemos desear eterna gloria para el laborioso amigo que acabamos de perder.

1979-IV-23.

LAU NAFAR IDAZLEREN GORAZARREZ

Nafarroan, euskara galdu zen eskualdeetan birreuskalduntzearen berbizkunde indarra helduaz zetorren gure mende honen lehen partean. Besteak beste, A. Campión izan zen gogoa piztu zutenen artean buruzagi. Baina gerrak dezegin zituen orduko nafar euskaltzaleen asmoak.

Geroztik, euskararen alderako ekintzak oztopoa besterik ez dute izan. Duela hogeiren bat urte. J. Urmeneta eta P. Diez de Ulzurrun medikoa hasi ziren Foru Diputazioaren babespean Nafar hizkuntza jatorraren alde lan egiten, Antso erregek izendatu zuen «Lingua Navarrorum» bizirik irauneraziz, baina oztopoa oztopoaren gainean.

Urteak igaroarren ezta guziz itzali Nafarroan euskara eta hare gutxiago nafarren gogoa, hainbat aldiz Belzuntzekoarena birretsiatz egiten genuen galdea: «Nafartarren arraza, hila ala lo datza?».

Ez lo eta ez hila, Nafarroak oraindik badu arnasa. Ekintzak berriz indartu beharra dago, Nafarroa zer den eta zer izan den bere barnetik ikusiaz.

Nafarroari askok ukatu dioten euskalduntasunaren aurrez aurre, aste hontako ostiralez eta Nafarroako Comptos Ganbara jauregi berean¹, lau nafar euskal idazleren omenaldiak ospatuko dira. Hauetatik bi duela ehun urte hil zirenak eta beste bi orain ehun urte jaioak. Hau da, Nafarroaren lau aldeetako lau idazleren oroitza herriari agertu, gogo berritzea bultzarazteko.

Hara hemen lau gizonon berri laburrak:

Manex Etxamendi «Bordel» (1792-1879). Luzaideko semea. Bersolaria zen, baina ez edonolakoa, baizik noizbehinka ematen diren hoietakoa, ikasia eta herrikoa. Berdin egiten zituen bat-bateko bertsoak edo naiz idatziak. Luzaide, Nafarroako seigarren Merindatearen zati bakarra dugu gaur egun Espaniako estatu barnean duguna, gainerako erresuma guziaz Frantziako estatuarena da. Pirineo mendien gailur eta lepoetatik bi Estaduen artean azken zatiketa egin zenean pasatu zen Aldude Frantziara eta iskanbilarik aski izan zen Luzaidekin gauza bera gerta ez zedin. Hontaz ere egin zituen bertsoak gure Bordelek, nafarren batasunez mindurik. Bere zenbait bertso, herriak, ahoz aho gure egunotaraino kantatu ditu eta Aita Donostiak korurako armonizatu zuen «Mendekoste Bestetan» deritzana. J. M. Satrustegik, bere bizitza ta lanez liburu eder bat eskaini zigun Auspoa liburutegiaren bidez eta Satrustegi bera mintzatuko zaigu Bordelez.

Pedro Prudencio Hualde Maio (1823-1879), Nafarroaren ekaldean eta Erronkariko hegoaldean kokatzen den Bidankoze deritzan herrikoa. Lehen aldiz Erronkariko «uskaraz» idatzi zuena. L. L. Bonaparte printzearekin izan zituen harremanak. Astete-ren katixima itzuli zuen, printzeak 1869an Londres-en argitaratua. San Mateoren ebangelioa ere itzuli zuen baina argitaratu gabe gelditu zen. Julio Urkixo hasi zen RIEV aldizkarian zatika argitaratzen, baina aldizkaria suntsitzeaz bertan behera gelditu ziren Urkixo zenaren asmo onak eta euskarak kultur biderako aintzinamenduak. Hualderen esku-izkribuak, gaur egun, Nafarroako Foru Diputazioan gordetik daude eta San Mateoren ebangelioa oso osorik argitaratzea merezi du.

Jose Iturriak, kaputxinoa zenez, bere ordenako izen-deitura Aita Jose Aranaz zuen, Arantzan jaioa zenez (1879-1952), baina, hala ere, euskal literaturan «Jose de Lezo» edo «Lezoko Jose» bezala ezagunagoa dugu. Bidasoako Arantzakoa izateaz, Nafarroaren ifar-sarkaldeko herri euskaldunera garamaz. Predikari bezala ezagutu zen eta gai hontaz hiru liburu argitaratu zituen «Nere laguna» izenburuz 1922, 1926 eta 1931an, baita ere «Eiza-iztia edo Abere ta piztiak» zeritzan lana Bilboko «Euskadi»-n zatika argitaratua. Aldizkari honez gainera «Zeruko Argia»-n kolaboratu zuen. Bere emaitzaren frutuak askok uste baino ugariagoak izan dira.

Arrigaray ordea, Nafarroaren hegoaldean Erriberako Kaparroson sortua zen, duela ehun urte. Celestino Peralta zuen bere bataio ize-deitura, baina kaputxinoa zenez, A. Celestino Caparoso hartu zuen bere ordenako izentzat. Hala ere, Arrigaray bezala ezagutua da, bere deitura Peralta-ren itzulpenez. Hemen agertzen ditugun lau nafarretatik hau zen euskaldun-berri bakarra. Beste hirurak sortzez ziren euskaldunak,

baina erriberatarrak geroztik ikasi beharra izan zuen. Bere gramatika, 1931garrenean argitaratua, euskaldun askoren gidaritza izan da, eta hein batean batasunerako ere bai, nafar-gipuzkeran oinarritzen zelarik, lapurtarretik zenbait jantzigarri hartuaz. Euskara oso ongi menderatzerara heldu zen eta gure hizkuntzaren irakaskintzan lan asko egin zuen. Horrez gainera, euskal-literaturako autore zaharrak ongi ezagutzen zituen. Bere ekintza, Nafarroa euskalduntze berbikundearen aldekoa izan zen, bere jokabidea eredutzat eskainiz eta bere lanak bideratzearen lagungarri.

Bordel, Hualde, Iturri (Lezo), Arrigaray, Euskal-Herriko Nafarroaren lekukoak eta mugimendu berri baten eragileak, zuen gogoia ereinez berbiztuko dugu nafar herria bere erresuma zabalean.

1. Azken orduan gauzak aldatu ziren eta Nafarroako Museoa ospatu zen.

En homenaje a cuatro escritores navarros

El próximo viernes día 25, la Real Academia de la Lengua Vasca - Euskaltzaindia tributará homenaje a cuatro escritores navarros. El acto tendrá lugar a las once de la mañana en la Cámara de Comptos de la Diputación Foral de Navarra.

Se trata de los escritores Echamendi «Bordel», Hualde, Iturria «Lezo» y Peralta «Arrigaray», al cumplir el presente año el centenario del fallecimiento de los dos primeros y nacimiento de los dos segundos. Da la coincidencia de que los lugares de nacimiento de los citados escritores marcan los cuatro puntos cardinales de la geografía de Navarra.

Bordel de Valcarlos, único municipio de la sexta Merindad (o Baja Navarra) que pertenece al bloque principal navarro, fue en vida un bersolari culto y a la vez popular, que compuso muchísimos versos escritos e improvisados, de los que buen número de los mismos nos han llegado por transmisión oral. Y su «Mendekoste bestetan», cien años más tarde, fue armonizado por el P. Donostia.

Hualde de Vidangoz (valle de Roncal), fue quien primero escribió en aquel dialecto del euskara. Actuó de corresponsal con el príncipe Luis Luciano Bonaparte en la formación del atlas lingüístico del idioma vasco, y por su encargo tradujo el catecismo de Astete y el Evangelio de San Mateo.

José Iturria «Lezo» era de Aranaz, una de las cinco villas del Bi-

dasoa. Publicó tres libros de homilías bajo el título de «Nere laguna», más otro trabajo sobre la fauna del país que vio la luz en varios números de Euskadi, en Bilbao. Parte de su obra permanece inédita, cuyos manuscritos se guardan en el archivo de los PP. Capuchinos, orden a la que perteneció Iturria.

Celestino Peralta, más conocido por Arrigaray, también fue capuchino como Iturria, y tomó como nombre de la orden el de R. P. Celestino de Caparroso, pues él era del municipio de Caparroso de la Ribera. De los cuatro a homenajear, él era el único «euskaldun berri», que recuperó la lengua siendo adulto. Digo recuperar porque él la consideraba suya a pesar de haberse perdido en Caparroso hace un par de siglos. Se convirtió en profesor de euskara y publicó una interesante gramática que sirvió de avance para la metodología de la enseñanza de la lengua y para la normativa de la unificación escrita. Era, además, conocedor de los autores antiguos más importantes. Con su labor pretendió inculcar el restablecimiento de las campañas de recuperación de la «Lingua Navarrorum», pero la guerra del 36 vino a truncar sus buenas aspiraciones.

Cuatro ilustres navarros, de los cuatro extremos de Navarra, cuyas memorias deben ser difundidas por su extensa geografía para que en este territorio tan discutido se conozcan y se honren. Bien se merecen los hombres que amaron y trabajaron por su propia tierra.

1979-V-21.

HUGO SCHUCHARDT

Lehengo batean, Gunter Brettschneider-ekin mintzatu nintzen eta pozarren agertu zidan Schuchardt-en gutunak nola bildu dituen eta Sarako euskarari buruz egin zuen lana ere nola hatzeman duen.

Egia esan, nere iduriz behintzat, aski ahantzia dugu hizkuntzalari ospetsua, eta gure eginkizunen artean, bere lanak gaztelerara, frantzezera edo euskarata itzuliaz zabaldu beharra ere badugu. Hugo Schuchardt-en espezialitatea erromanikak izanarren, euskarari buruzko lan asko idatzi zituen. Aski dugu J. Bilbaoren «Eusko Bibliographia» begiratzea, bere VII. tomoaren 467-470 orrialdeetan. RIEV aldizkarian bertan aintz lan argitaratu zituen. Bere garaiko linguistarik ospatsuena zen.

Euskararen ikerketak Europako filologia zientzientzat duen garrantzia agertzeaz Gilen Humboldt izan zen lehen lehenik eta orduandik piztu zen ekintzaren ondorena zen 1866. urtean K. Hannemann eta Th. Linschmann-ek Berlinen sortu zuten «Euskara» aldizkaria. Hiru hilabetero agertu zena 17. zenbakira arte. Geroztik, aleman jakintsuek, arduraz jarraitu dute euskararen ikerketa, eta asko zor diegu gai hontaz.

Schuchardt, jatorriz Turingia-koa zen, Gotha hirian jaio 1842ko otsailaren 4an. Jena eta Bonn-en egin zituen ikasketa nagusiak eta 1864-an hartu zuen doktoradutza, geroago, gehiturik argitaratutako, «Der Vokalismus des Vulgärlateins» deritzan lanez. Europako hizkuntza askotan egin zituen konparaketazko ikerketak eta erromanikazko hizkuntzez soilik ez zen konformatu, baizik euskaldungoan ere inhardun zuen. Bere azken urteetan Graz-en irakasle zen eta hemen itzali ziren bere bizitzako azken egunak, 1927ko apirilaren 21ean.

Hil zenean, bere ikasle izan zen Gerard Bähr-ek (Legazpin jaio zen hau. Ikus, *Gogoz* liburuaren 359 orrialdean) biografiako liburuxka bat idatzi zuen euskaraz. «Hugo Schuchardt zana» (Iruña, 1928) Euskararen Adiskideak deitu elkargoak argitaratua. Eta, honen ildotik emango ditut zenbait berri.

Euskara ongi zekiela aitortzen digu. Jakin ere, euskalkirik euskalki gainera. Hala ikus daiteke, adibidez 1922an Eusko-Ikaskuntzak eratu zituen bigarren batzarretara alemanez bidali zuen poesiari ber-berak egin zion euskarazko itzulpenetik.

Euskaraganako lehen kezka mutikoa zela iratzartu omen zitzaion, karlisten lehenengo gerratetik ihes egindako kapitan bat ezagutzean. Baina, 1919an Julio Urkixori egin zion gutun batetik dakigu Schuchardt ber-berak kontatua, Gotha-nen 1840tik 1860an hil arte bizi zen Barón von Rahden, kapitana ez, baizik karlisten generala izan zena. (Aipatzen den gutun hau «Primitiae Lingvae vasconum»-en hitzaurrean agertzen da. Salamanca, 1947).

Ibero ikerketak egitetik jo zuen euskarara, arestian aipatutako gutunean agertzen duenez, eta berrogei urte zituen Euskal Herrira jo zenean. Hasteko, Baionan bilatu omen zuen neskame euskalduna. Honek, zer nahi zuen galdetzeaz: «euskara ongi ikasi» eta harek berriz «holako asmo gogorretarako zahartxoa zaitugu», erantzun omen zion irriparez. Gogorra bai, baina bere burua gogorragoa eta adimena zorrotza, esango digu Bähr-ek.

Sara herritxoa hautatu zuen bizileku. Han, solasaldi luzeak izan omen zituen Etxeberri zeritzan zapatari prestu batekin eta hiru hilabeteren buruan Lapurtera bereganatu omen zuen. Euskaldun askoren esaeran, «arras ederki» zekien mintzatzen. Gerostik etzuen izan Euskal

Herrira itzultzerik, baina ez zitzaion ahaztu euskararik. Hare gehiago, euskalkiak liburuetatik ikasten jarraitu zuen.

Euskara-Ibero teoriak sakondu zituen. Baina hauek geroztik behera etorri dira Zyhlarz eta Bähr beraren ikerketak eman zuten argitasunez. Bestalde, Dextepare eta Leizarraga autore zaharrak estudiantu zituen, eta hoiien aditz jokoez gainera beste lan asko egin zituen euskara bere barnetik estudiantuz. Hauen artean, Sarako euskara 1922. urterako burutua. Bere azken urteetan gogoz aritu zen euskarazko lanez. Adiskide bati idatzi zionez: «Orain ere, ia hiltzeko zorian nagoen honek, euskarari ekitea nere pozik atseginena dela derizkiot».

Lau Unibertsitatek ohorezko doktor izendatua zen eta hogetabost Akademiak beren elkargoetan izendatua. Euskaltzaindiak bere sorreran ohorezko izendatu zuen eta euskal lanen alde urtero 500 pezeta ematen zizkion. Bere heriotza ondorean Euskaltzaindiaren gelan argazki handi bat jartzeaz gainera, «Schuchardt saria» sortu zuen euskarazko literatura lanentzat.

Gernikako jaialdira bidali zuen agurra ordea, gaur bertan ere ongi datorkigu. Bizkaieraz egina zen eta honela bukatzen zuen: «Zaarrak zaree zuek, euskaldunok; ez barriz, zaar makur indargatuak. Zuen gazte-indarra gaur agiri da itxaropenez barrizatua ta goratua. Goiz gorri ederra bezelantxe agurkatzen zaituet».

Hugo Schuchardt

Hugo Schuchardt ha sido uno de los más destacados euskarólogos de la escuela alemana, cuyo iniciador fue Guillermo de Humboldt, quien con sus estudios llamó la atención de los filólogos europeos de su tiempo y valoró los estudios vascos. La actuación de Humboldt despertó tanto interés, que al correr de los años, como consecuencia, K. Hanemann y Th. Linschmann crearon en Berlín la revista trimestral «Euskara», que llegó a editar 17 números.

Días pasados tuve la oportunidad de conversar con el profesor Bretschneider, quien, con la seriedad que caracteriza a los alemanes en la disciplina de los estudios, ha llegado a dominar a la perfección el euskara y el castellano, y me hablaba ilusionado por haber recuperado la documentación epistolar y el estudio sobre el euskara, de Sara, de Hugo Schuchardt.

Schuchardt fue el lingüista más prestigioso de su tiempo. Se especializó en lenguas románicas, pero al tratar de estudiar los iberos,

llegó a los vascos y, al igual que Humboldt y otros, quedó prendado por la estructura de nuestro idioma que estudió, primero a través de los libros y luego en el pueblecito labortano de Sara, y le dedicó los últimos años de su vida, estudiando las formas verbales de antiguos autores como Detchepare y Leizarraga y las variaciones dialectales recogidas por el príncipe L. L. Bonaparte.

G. Lacombe señalaba entre sus principales obras: La introducción a la reedición de Leizarraga (1900), Vasco y románico (1906), La declinación ibérica (1907), Nubio y vasco (1912), Vasco y hamítico (1913), ¿Vasco-ibero o ligur? (1915). Para el conocimiento del vasco de Sara (1922), Primitiae Linguae Vasconum (1923), El vasco y la ciencia del lenguaje (1925). Todas ellas escritas en alemán, pero algunas han sido ya traducidas. Por ejemplo, Primitiae Linguae Vasconum, con versión española y notas de A. Irigaray, se publicó en 1947 por la Universidad de Salamanca. Otros trabajos vieron la luz en RIEV, en el Boletín de la R. S. V. de Amigos del País y otras publicaciones.

Schuchardt nació en Gotha en 1842 y murió en Graz en 1927. Al año y medio de su fallecimiento, Gerard Bähr compuso una breve biografía en vascuence y que fue publicada en un folleto de 12 páginas por la entidad «Euskeraren Adiskideak» de Pamplona.

Schuchardt siempre ocupará un lugar preferente entre los más destacados vascófilos extranjeros.

1979-VI-4.

BRUNO ETXENIKE ETA BERE LANAK

Louis-Lucien Bonaparte printzearen lankide gorenetakoen artean aipamen berezia merezi du Bruno Etxenike zenak. Ez zion alperrik esango, printzeak bere gutun batean: Zu zaitut eskatzen ditudan itzulpenok nola behar duten bereala ohartu den bakarra.

Bruno Etxenike Garmendia Urdazubin sortu zen, 1819ko uztailaren 9an. Bataio izenez, Bruno Eugenio Maria jarri zioten. Bere aita eta aitatxi ere Urdazubikoak ziren; ama ordea, Berakoa. Beraz, Bruno Etxenike, Axularren sorterrikoa zen, baina bere bizitzako parte handi bat Elizondon igaro zuen, Mugairetik Elizondora bidean aurkitzen den Datuegaraia (Datuen) jauregian. Bonaparte printzearekin hemendik izan zituen harremanak, 1857tik 1862ra bitartekoak behinik-pehin, itzulpen

lanak burutu zituen garaian. Gutunik aintz idatzi zion hemendik printzeari. Bere seme Bruno Etxenike Meokik, printzeari egindako berrogei gutun gordetzen zituen eta J. Urkixori utzi zizkion RIEV-en argitaratzeko. Gero Nafarroako Foru Diputazioeak erosi zituen gutun horiek. Gaur egun, L. L. Bonaparte printzearen eta bere laguntzaile euskaldunen arteko harremanak ikertu nahi dituenak beharrezkoa du gutun hoiek aztertzea.

Etxe aberatseko gizona zen eta, honegatik, diru laguntzaren eskerik gabekoa izan zen printzeari eskaini zion laguntza. Printzeak, Bruno ihizazale zenez, eskopeta bat erregalatu zion bere laguntza eskertu nahirik, eta azken gerratean galdu zitzaizen Etxenikeren biloberi. Ihizaria, arrantzalea eta ibiltari handia omen zen, eta esaten dutenez, Urdazubitik Gasteizera zenbait aldiz mendiz mendi joana omen zen ihizan eginaz. Ibilaldiotan, esan ohi da, Baztan, Ultzama, Sakana, Burunda eta Nafarroa erresuman euskalkien arteko desberdintasunez ohartzten zela eta elkarren arteko konparaketak ikertzea gogozkoa omen zuen.

Honez gainera, bere bizitzaz oso guti dakigu. Bi aldiz ezkondu omen zen. Lehen emaztea Ruiz de Alegría deiturazko arabar bat omen zuen eta beragandik seme-alabak izan zituen, Mikaela eta Joakin. Bigarren ezkontzako emaztea Prudentzia Meoki, eta honekin hiru seme, Bruno, Salbador eta Saturnino. Eta, hoiendoren ondorenez senitarte handia utzi zuen.

Iruñian hil zen, 1893. urteko martxoaren hamalauan.

Nolakoak ziren printzeak agintzen zituen Biblia itzulpenak?

Duvoisin kapitana Hiribarren apezari esan zionez, Bonaparte printzeak katoliko egiten zuen bere burua, baina Biblia euskaratzean ezertariko oharrik gabekoa nahi zuela, hizkuntzalarientzat nahi zenez. Intxauspek eta Uriarte berak egin zituen ahaleginak alperrikakoak izan ziren. Hontan: «Protestanteek berak baino estuagoa zen gure Printzea», esango digu Aita Akesolok. Bonapartek ez zuen nahi ez behar Biblia beraren itzulpeneko euskara baizik. Baina, bere ekintzari esker, gure literaturaren aberasgarri ditugu bere laguntzaileen lanak.

Bestalde, euskalkiak mugatzeko lehen lan serioetan probetxugarri izan ziren eta Azkue berak ere *Morfología vasca* deritzan lanerako erabili zituen. Baztango euskalkiaren berezitasunez ere baliatuz. Baina, euskalkien ikertze sakon baterako oraindik bada hor materialik aski eta ondoko gizaldiak bertara jo beharko dute gure hizkuntzaren Atlas osatzeko orduan.

Brunok, Bonaparteren aginduz, Bibliaren bost zati itzuli zituen euskarara. Hauetatik bi baizik ez ziren argitaratu:

San Mateo-ren Ebangelioa (*El Evangelio de San Mateo*, Londres,

1857), goi-nafarreraz idatzia eta Jonás-en profecía (*La Profecía de Jonás*, Londres, 1862), Baztango euskarán, joan zen mendearen erdialdera Elizondoko hirian erabiltzen zen erara.

Argitaratu gabe dauden esku-izkribuen artean, nafarroako Foru Diputazioko gordailuan daude: *Salomon-en Kantiketako Kantika*, *Ruth-en liburua*, *San Mateo-ren Ebangelioa*-ren bigarren itzulpen bat eta *San Juanen Apokalipsis*, laurok Baztango euskaraz idatziak.

Iragan maiatzaren 25.ean Iruñian Prudentzio Hualderi buruz eman nuen hitzaldian esan bezala: oroi, gizonak munduan gehien irakurri duen liburua Biblia dela; oroi, argitara gabe gelditzen zaizkigun itzulpenogatik historiarekin eta euskararekin zordun gaudela. Gure literatura ez baita aberatsegia holako lanak gordailu zoko batean edukitzeko.

Ikus dezakegunez, gure euskarak badu oraindik bitxi ederrik izkutaturik. Noiz ikusiko dute argia?

Bruno Echenique y sus obras

Al conmemorar el centenario de las Fiestas Euskaras, quiero traer al recuerdo a uno de los promotores de las mismas al frente de la Asociación Eúskara de Navarra: Bruno de Echenique; y perfilar, escuetamente, algo de su vida, su obra y sus relaciones con el príncipe Luis-Luciano Bonaparte.

Bruno Eugenio María de Echenique y Garmendia, nació en Urdax el 9 de Julio de 1819, y vivió gran parte de su vida en Elizondo, en la mansión palaciega de Datuegaraya (Datuena). Fue hombre de buena posición social y gran cazador.

De todos los colaboradores del príncipe, fue el que mejor se hizo cargo de sus investigaciones y del método por él adoptado.

Falleció en Pamplona, el 14 de Marzo de 1893.

Por encargo del príncipe Bonaparte tradujo al vascuence navarro, cinco partes de la Biblia: *El Evangelio según San Mateo* (Londres, 1857) y *La Profecía de Jonás* (Londres, 1862), más las hasta ahora inéditas: *El Cantar de los Cantares de Salomón*, *El libro de Ruth* *El Evangelio de San Mateo* (en segunda versión) y *El Apocalipsis de San Juan*, todos ellos en dialecto baztanés, cuyos manuscritos se conservan en el Archivo de la Diputación Foral de Navarra.

1979-VII-23.

ETXENIKE ETA BONAPARTE PRINTZEAREN ARTEKO HARREMANAK

Nondik eta nola hartu zituen Etxenike zenak Louis-Lucien Bonaparte printzearekingo harremanak?

Bonaparte printzeak Klaudio Otaegi hondarribiar maisua ahaideko zuen, elkarren emazteak ahizpak zirenez. Bere bidez ezagutu zuen nonbait Antoine d'Abbadie eta honek bultzatu zuen euskararen iker lanetara.

Oroi, d'Abbadie jauna izan zela Euskal Jaien sortzaile eta eusle. Urruñan 1853. urtean sortu eta mugazemendik, duela ehun urte lehenbiziko aldiz Elizondoko hirian. Besteak beste, Nafarroako Asociación Euskara elkargoa osatzen zutenekin batean Bruno Etxenike ere partaide izan zen 1879. urte gogoangarri hartan. Eta, banatu ziren sarien artean, eskola maisurik hoberenaren saria K. Otaegirentzat izan zen.

D'Abbadiek 1856ko apirilaren 25ean egin zion gutun baten bidez gomiatu zuen printzea, Euskal-Herrira etor zedin. Eta, printzea, ikertze asmo berri hura aurrera eramanez, urte bereko uztailearen 19an heldu zen Baionara eta egun berean agurtu zuten laguntzaile izango zituen Duvoisin eta Intxauspek. Berealaxe Nafarroako bi alderdiekin harremanetan jarri nahi zuen eta abuztuaren 7-rako Baigorriko Etxauz jauregirat dei egin zion d'Abbadie jaunak, bere anaia zen Charles bizi bai zen orduan jauregi hontan; eta gutunean zionez, Elizondon bizi zen Etxenike hau ezagutzeko aukera izan zezan. Eta 1856ko abuztuaren 11an heldu zen Bruno Etxenike Urdazubitik Baigorriara. Hogeitahamasei urte zituen Brunok eta elkarren artean izan zuten lehen harreman hartan hartu zuen beregan San Mateoren Ebangelioa euskaratzea. Bai laster burutu eta argitaratu ere.

Gogozko izan zituen printzeak Etxenikereren itzulpen lanok, dirudie-nez beste inor baino lehen ohartu bai zen lana burutzeko zehaztasunez. Printzeak ber berak hala aitortu zion 1859ko irailaren 12an izkiriatu zion gutunean: «Usted es el único que inmediatamente se ha hecho cargo de lo que yo quiero en las versiones que encomiendo».

1857ko urrilean egin zuen printzeak bere bigarren bidaia. Hil honen 15erako deitu zituen bere laguntzaileak Baionarat eta Londresko bere inprimategian argitarazi zituen liburuak aurkeztu. Orduan izan zuen Bruno Etxenikek bere lehenbiziko lana eskuratzeko aukera.

Baionako bilera hartan laguntzaileei lanen batasunez hitz egin zien. Bereziki aburu bateratua eta ortografia bakarra eskatuz eta hontarako arauak markatu zituen.

Helburutzat euskararen euskalki desberdinen konparaketazko ikerketa zuela agertuz, argi ta garbi adierazi zien.

Gainera, urte hontako bidaian joan zen printzea lehen aldiz Baztanera.

Eskuratu ahal izan zituen liburu eta itzulpenen bidez, ondoko urteetan, euskara sakonki ikasi eta ikertzeari eman zion. Baita anitz lan burutu ere,

Ongi menderatu zuen gure mintzaira eta zituen zalantzei buruz pertsonalki nahi zuen Euskal-Herrian zehar, han-hemenka, ber berak erabaki. Hortarako etorria, 1866.urtean, urtarriletik martxora bitartean berriz izan genuen hemen. Baionako «Mont St. Jean» etxean kokaturik, deitu zituen bere laguntzaileak. Hauen artean genuen Bruno Etxenike ere. Orduan eraturik eginen zuten gure Nafarroa gaindi ibilaldia. Elkarrekin igaro zituzten hamazazpi egun, Aezkoa, Zaraitzu, Erronkari..., aldeak ikusiz eta ikertuz, Bonaparte printzea, Otaegi, Etxenike eta hirurak.

Printzearen azken bidaia 1869.urteko udaberriz izan zen. Politika giroagatik, muga pasatzeko eragozpenak izan zituen eta Donibane-Lohitzunen gelditu zen. Harat deitu zituen nafar laguntzaileak eta beste zenbaiten artean joan zen Bruno Etxenike ere.

Urrengo urtean erori zen Frantziako Napoleon III.a eta printzeak etzuen izan bere lanetan jarraitzeko behar zuen laguntzarik. Eta hemen bukatzen dira gure Etxenikeren berriak. Bere lanen mezua gututz argitara gabe.

Las relaciones entre Echenique y el Príncipe Bonaparte

El 11 de Agosto de 1856, y por mediación de Antoine d'Abbadie fundador y mantenedor de las Fiestas Eúskaras, Bruno de Echenique tomó contacto con el príncipe Bonaparte en la mansión de Echoux de Saint-Etienne de Baïgorry, y allí mismo se comprometió con la traducción de *El Evangelio de San Mateo*.

En 1866 acompañó al príncipe durante 17 días consecutivos, en su recorrido por tierras navarras para hacer las debidas precisiones en sus estudios lingüísticos interdialectales. Para estas fechas, el príncipe, llegó a dominar a la perfección el euskara y quiso hacer personalmente las indagaciones sobre aspectos dudosos.

Julio Altadill dijo de él: «don Bruno Echenique, vascófilo eminentísimo, hombre dotado de excepcionales cualidades de sabiduría atestigüadas en sus innumerables producciones y al frente de la Asociación

Eúskara, entidad patriótica de buena memoria, de la cual Echenique era alma y vida».

Su último viaje lo realizó durante la primavera de 1869. La situación política no le permitió cruzar la frontera y en San Juan de Luz recibió a sus colaboradores.

Al año siguiente declinó la figura de su primo Napoleón III, quien le prestaba la ayuda financiera para sus investigaciones y, desde ese momento, quedaron sin continuidad, tanto las investigaciones como las publicaciones.

Pero gracias a aquella iniciativa suya, las investigaciones eúskaras tomaron un interés hasta entonces desconocido y, en cierto modo, impulsó los trabajos de Vinson, Manterola, Campión, Urquijo, etc.

1979-VIII-13.

J. ZAITEGI JOAN ZAIGU

*«Gizonen eta aingeruen mintzaira
oroz mintzatuko banintz,
baina maitasunik ez banu,
soinu egiten duen metala edo
zinbal burrundari bat bezala nintzake».*

(Paulok korintioarrei, lehen gutunean XIII, 1).

Gaur, abuztuaren hamazazpia, egun tristea izan dut. Erronkariko Izabara Jokin Zaitegi adiskide minaren hilberria heldu zait. Atzo hil omen zen Donostian, Probintziko Hospitalean, eta handik Oñatiko babesetxera eramán gaur arratsean Arrasaten ehortzeko.

Bihotzekoaz aspalditik zetorren osasunez gainbeheraka eta itzaltzeko ordua heldu zaio, hiru eroraldiren ondotik. Lehen bietan Arrasateko poliklinikan bisitatu nuen eta hirugarren hontan Donostiago Hospitalean. Ekainaren 19an, gure teknokrata kaxka gogor hoietako bati «teknokrazia gehiegia ez zela ona, baina humanismo gehiegia ere ez», entzun ondorean. Baina, zoritxarrez, gure herri hontan humanismo gehiegirik inoiz ez da ezagutu. Ez dakit oraindik enteratua denik.

Arratsalde beroa zen bera zegoen gelara heldu nintzenean. Behar bezalako jabetasunik ez zuelako, han zen Pelikene Arrese, hilzorian zegoanaren oheburuan, Paristik beste gabe etorria. Jokinek, ni ikus-

teaz bat, indarrez baino gehiago bere gogoaren eraginez, eskua luzatu zidan; nereen artean hartzeaz, so samur batez agertu zidan bere esker-raren sentipena. Nik ordea, gizontasuna baino gizonkeria gehiago agertu guran, barne indarrok ahalegindu nituen ene begiok malkoz ez bustitzeko.

Han konturatu nintzenez, euskararentzat ondasuna eta osasuna eman zuen gizonaren alde apenaz inor arduratzen zen, Pelikene izan ezik, bizitzaren eta heriotzaren mugan egonarren. Nemesio Etxaniz jaunak maiz bisitatu izan du, baina gainerako euskaltzaleok, deus ez.

J. M. Satrustegirekin mintzatu ondorean, Euskaltzaindiak ordainduz gaueroko zaintzaile bat jartzea erabaki genuen. Zeren, ohorezko euskaltzaina izatez aparte ez zen alperrik gure historian euskararen alde gehien eman duen gizona.

Jokinek gizontasunean eta langiletasunean zuen kemena igaz adierazi nuen orrialde hauetan bi artikuluren bidez. Orduan ez nuen pentsatzen heriotza hain hurbil zuenik.

Gure jakitun eta langilea, Goian bego.

Baina herriak, bereziki herri abertzaleak, oraindik ez daki nor galdu duen.

Gure hizkuntzaren alorrean inork goraipekin merezi baldin badu, lehenetakoa dugu orain joan zaigun Jokin Zaitegi jauna.

Gure historiaren ilunalditik, etorkizunera begira ari zen gure gizon hau, profeta baten gisa, herria bere mintzairarekin zuzpertz nahirik. Jaunak Isaiasen ahotik esana, beretzat pentsatua balitz bezala:

*Zoaz herri horrengana eta esaiozu:
Belarriz entzuna, ez duzue adituko,
begiz ikusia, ez duzue nabaituko.
Mokortuta bai dago herri horren bihotza,
eta belarriak entzuteko gortuta
eta begiak hertsu dituzte,
begiz ez ikusteko,
belarriz ez entzuteko
eta bihotzez ez ulertzeko,
onbidera etorririk, sendatu ez ditzan.*

(Bidalien eginak. XXVIII, 26-27).

Fariseorik ez zuen maite eta publikanoekin adiskidetasunez ibili zen. Apostolu grina zeraman, eta 1950ean, gure herriak jasan zituen ekaitzurteen ondorean, kultura aldizkari bat sortu zuen euskaraz, gure hizkuntza hau zapaldurik eta kinka larrian agertzen zen garaian, *Euzko-*

J. Zaitegi.

-gogoa. Non eta Guatemalan. Eta lortu zuen gogoen iratzarpena eta bildu zituen bere inguruan munduan zehar deserriturik zebiltzan euskal idazleak eta aberriari argi bila zebiltzan gazte batzuk.

Guatemalako puntan lau urteren buruan iraunarazi ondorean, bere asmoak eta kemena indartuz, bere Lizeoa saldu eta Miarritzera etorri zen, herriari bertatik hobeto zerbitu nahiaz. Eskuartean zekarren, euskarara itzulia, «Bidalien eginak», eta bertako mezua ere bai nonbait: «Itzuliko naiz, eta Dabiden etxe eroria berreraikiko dut, zati urratuak osatuaz berriz zutituko dut» (Bid. e. XV, 16).

Eskaini zitzaion laguntzarik hartu gabe eta ekarri zituen ondasunak ahitu zitzaizkionean, berriz Ameriketara itzuli zen. Gutik ulertua izan bazen ere, aberriarekin eta bere gogoarekingo kunplizat bete zituen. Euskara kultur mailarik gorenetera eramatea zen bere asmoa. Aintzinako klasikoen lanak zituen bere espezialitatetzat. Hauek euskaraturik beharko dituela biharko euskal Unibertsitateak eta bere lanaren

bidez exenplu ederra emanaz gazteria bultzatu zuen bide berrietatik, bakoitzak bere espezialitatean euskara lantzerantz.

Sofokles, Euripides, Platon..., hor ditugu euskaratuak.

Biharko lanak, lan ilunak; gaur egun gutik haintzat hartzen baditu ere, biharkoan ezagutuko dira bere merituak. Euskarak, biziko bada, hain beharrezko dituen lanak.

Ameriketara, berriz ere goldaketara, gure ikurriñaz olerki epikoak osatzeko adorea izan zuen. Handik berriz itzultzean burutapen bakarra zuen bere gogoan; bizi zen artean Platonen itzulpenak bukatzea eta argitaratzea. Baina asmo hau zeharo bete gabe joan zaigu.

Hala ere, bere ekintzarekin adierazpen ederra utzi digu. «Bidalien eginak» itzuli zuenak, haien gisa, lasai esan zezakean:

*Ikus zazute, nardatzaileok, harri eta itzali zaitzte.
Zeren lan bat eginen bai dut zuen egunotan,
inork esan balezaizue ere sinetsiko ez duzuenak.*

(Bid. e. XIII, 41)

Testamentu berriko aipamen hauek, ez uste izan buruz nekizkienik, baizik noiz behinka gustatzen zait eta beharrezko dut Bibliaren irakurketa eta aurtengo oporraldietan nerekin ekarri dutanez, egun triste honetan nere gogoaren kontsolagarri izan dut.

Bukatzekeo esan dezadan, gure gizaldiko unerik nekegarrienetan Jokin Zaitegik egin zuen lana oso nekez sinestekoa dela izan ere. Honegatik, gaur, Euskal-Herriko bazter honetan, doluminezko egun triste honetan, Agur! Jokin.

Hemos perdido a J. Zaitegui

El pasado año, en estas mismas columnas (*Hoja del Lunes*, del 19 de junio y del 3 de julio, 1978), a través de dos artículos perfilé la figura humana del sacerdote ejemplar Joaquín Zaitegui y la obra por él realizada al frente de la revista cultural «Euzko-gogoa» —dicho sea de paso, que en dicha revista colaborábamos tres «rojos» eibarreses, Toribio Echevarría, Antonio Iturrioz y yo— y entregando la mayor parte de su vida a las traducciones de los clásicos griegos, Sófocles, Eurípides y Platón, dada su especialidad y con el sano deseo de elevar al euskara a nivel universitario, además de cultivar la poesía de creación propia con dos libros publicados en este género, tradujo también *Los Hechos de los Apóstoles*. Y, para mí, en nuestro siglo y en nuestro pueblo, él ha sido un verdadero apóstol de la lengua y su cultura, y ha

pasado a la gloria, por lo menos para los euskaltzales, como un mártir de la fe en la resurrección del euskara (entiéndase por el euskara deses-peranzado de los años cincuenta).

En este día diecisiete de agosto y en este rincón de Euskal-Herria que es Isaba (Valle de Roncal), aunque lo veía venir de meses atrás, me ha resultado muy dolorosa la noticia de su fallecimiento. Tanto por la muerte en sí como por las circunstancias que a larga agonía y la escasa atención que se le ha prestado al hombre que dio su fortuna y su salud en aras de la lengua y literatura euskara.

Pelikene Arrese que ha sufrido el mayor peso del trance doloroso, las visitas periódicas de don Nemesio Echániz, las atenciones prestadas por una asistenta nocturna puesta por Euskaltzaindia y algunas pocas visitas de Mondragón, prácticamente han sido las únicas manifestaciones de afecto que ha recibido en su prolongado lecho de muerte.

Y nuestros hoy tantos abertzales, «patriotas» eufóricos, sin enterarse de lo que estaba sucediendo con el autor del mejor canto épico a la ikurriña, con el hombre que depositó en época contemporánea la mayor entrega conocida en pro del idioma vasco. He ahí nuestra ingratitude. Sin duda, como consecuencia de ignorar nuestra cultura autóctona. Pues, por un hombre de su talla, en otro pueblo, hubieran guardado luto nacional. Mi incontenible dolor me obliga a decir esto, pero tristemente soy consciente de que no exagero.

Zaitegui, entre otras cosas, pasará a la historia como el hombre que inició y orientó el acceso del euskara hacia la Universidad. Y si algún día esta aspiración alcanza su meta, espero que se le hará justicia. Descanse en paz nuestro gran hombre.

«Si yo hablase lenguas humanas y angélicas, y no tengo caridad, vengo a ser como metal que resuena o címbalo que retiñe». (Pablo a los corintios, en su primera epístola. XIII,1).

1979-VIII-27.

P. BORDAZARRE «ETXAHUN» KOBLAKARIAREN OROIZ

*Bizia llaür hiltzia segür hortzaz ez dira düdatzen
Denek beitakigü heriuak nibur ez diala pharkhatzen*

Kantuz horrela aitortu zuen Pierre Bordazarre, «Etxahun» Irurikoa, itzali zaigu. Zuberoako ohitura zaharren euslea, gazte zelarik oinak

arin dantzari agertu zuen bere nortasuna, adinean sartzean xirularia ez ezik koblakari iharduna da herioak eraman arteraino. Bere kantetarik oso ezagunak dira Agur Xuberoa, Goizian argi hastian eta Sorlekhura itzultzia. Horrez gainera, pastural egilea zen, aintzinako ohitureri jarraituaz bederatzit obra burutuaz: Etxahun (1954), Matalaz (1955), Berterretx (1956), Santxo Azkarra (1965), Le comte de Treville (1966), Txikito Kanbo (1967), Pette Beretter (1972) eta azkenik Ximena eta Iparragirre.

Hil honen batean hil zen Pabeko ospitalean eta bere sorterria den Irurin ehortzi zuten. 1908ko maiatzaren 28an jaioa zen.

Gaztaroan herbesteetan bizia zen; baina, Orhiko xoriak, Orhi maite. Zuberoa laket zitzaion eta bere barnean Basaburua partea,

*Agradable dirade Larrañe, Ligi eta Sante-Grazi
Aiphatürik dira Atharratze, Alzai, Aloze, Lakharri
Zalgize ere aski plasent da, Ozazek badü batzarri
Bena ooren maithagarriena othe ez deia Iruri.*

Baina hor ez zen mugatzen bere Euskal-Herriaganago maitasuna. Duela bi urte liburu eder bat eskaini zigun, «Etxahun-Iruri khantan» deritzana eta artikulu bat eskaini nion Hoja del Lunes hontan (29-VIII-1977). Orduan agertu nuen bezala, ikuspegi zabala zuen gure herriagan:

*Goxo da bizitzia Xibero gañian
Mendi horien artian trankilitatian
Hargatik aithortzen dit mügaz bestaldian
Badirela xokho hunak, itxas bazterrian
Khantatzera banua huk phentsamentian*

Gure erresumak goraiatuaz, honako agur honekin eman zuen bertsoen bukaera:

*Kunserba zitziela zelüko Jinkuak
Bizkai ta Gipuzkoako probintzia goxuak
Ingana zitziela luzaz itxasuak
Guretako begiratüz bethi ber amodiua
Zirekilan beikira oso Xiberua.*

Sentitu ere abertzaletasun osoz sentitzen zuen hegoaldekoentzako maitasun hori, erro errotik herrianganako maitasunez beterik bizi bai zen. Bere kantetan maiz agertzen denez, Orhiko txoriarekin buruabat egiten du:

*Sen-Jüsefen ermitatik
Goraintzi bat Üskal-Herria
Zure zerbützari fidel
Girade Orbiko-txoriak.*

Maitasun hontan mugazandiko askok ohi baino haratako joanen zen, zeren koblakariaren barne gogoia zintzoa izaki. Horrek eragin zion ondoko kanta hau osatzera:

*Jeik'hadı Eüskadi eta mintza hadı
Ozenki gure gazterıari
behardıela bethı fidelki kunserbi
Gure usantxa zahar horik.*

Zenbait erresumatako giroen berri jakin zuen gaztarotik, herrialde askotan bizi izan baizen, baina azkenerako Zuberoan pausatu zen, Orhiko xoria bezala. Santa-Garazikoa hartu zuen emaztetzat eta habi goxo bat lortu zuen, pobre baina zoriontsu biziko zena. Arbasoen ohitureri jarraituz, pasturalgile, pasturalen zuzendari eta koblakari. Apalatasunezko zorionetik honela kantatu zigan:

*Nik badit etxe txipi bat Gaindañeko lurretan
Eniz aberats hargatik alagera bizi nizan
Zunbat nabi untsa diren beste herri aizuetan
Düda düd nik izan ditin gü bezaiñ plaser etan.*

*Akordian bizi gira herritarren artian
Ahal oroz libertitüz xañarrak gaztekilan
Igarailek ikhus gitzela bozkarioz oro khantan
Gaindaiñtarrak Gaindaiktarsak Gaindañeko kharrikan.*

Hainbeste lan ederren guraso zen Etxahun Irurikoa, bere merezimenduegatik aspaldi izendatu zuen Euskaltzaindiak bere laguntzaileen arteko. Bat bateko bertsolaritza ez zen bere ekintza berezietan hain egoki moldatzen zena, baina hala ere zenbait zaio egin zituen hortaz, plazetan Mattin eta Xalbador zenakin kantatuaz. Honegatik, bertsolari elkar-teak helduden urtarrilean omenaldia eskaitzeko hautatua zuen. Bere bizitzaren zahartzaroan egin behar zitzaion omenaldi hori, orain, hilon-dokotzat egin behararren pena dugu. Beragandik sortu zen «Agur Xuberua» hainbeste aldiz kantatu duten milakak euskaldunak oroi deitezela omenaldiko egun hortan, bera goretsiz jar dezaten anaitasunez «Aintzinian gora Eskualdün bandera», bere gogoaren gisara.

A la memoria del juglar P. Bordazarre «Etxahun»

El día primero de este mes de octubre falleció en un hospital de Pau el trovador suletino Pierre Bordazarre, Etxahun de Iruri, renombrada personalidad del mundo cultural vasco, y recibió sepultura en su villa natal de Iruri (Trois-Villes) de Zuberoa, donde vino al mundo el 28 de mayo de 1908.

En su juventud destacó como bailarín de las mascaradas suletinas y más tarde como ejecutor de músicas populares suletinas con el peculiar instrumento que se conoce por «xirula». Durante su juventud vivió en diversos puntos del País Vasco y de Francia, pero al contraer matrimonio con una suletina se asentó en su villa natal. Compuso numerosas canciones como «koblakari», especialidad tradicional de Soule, algunas de ellas se han hecho muy populares, como es, por ejemplo, «Agur Zuberoa» que está tan difundida por todo el país. Era, además, autor de nueve piezas de pastorales, género de teatro popular de tradición medieval y que los suletinos han sabido mantener juntamente con los trovadores. Los títulos de sus obras son: Etxahun (1954), Matlaz (1955), Berterretx (1956), Santxo Azkarra (1965), Le comte de Treville (1966), Txikito Kanbo (1967), Pette Beretter (1972) y por último Ximena e Iparragirre. Sus cantares con sus melodías, su obra poética, publicó hace dos años en un libro titulado «Etxahun-Iruri kxantan», que fue presentado en un homenaje popular que se le tributó al koblakari en Tardets (Soule) el 24 de julio de 1977 con la participación de 250 danzantes, motivo por el que le dediqué por aquellas fechas un artículo en estas mismas columnas. Como afirmaba entonces, en nuestros días, ha sido el representante más importante de la tradición suletina de trovadores.

Por su labor meritoria, hace algunos años que Euskaltzaindia le nombró miembro correspondiente. La agrupación de bertsoaris por su parte, había acordado rendirle un homenaje popular en San Sebastián el próximo enero, porque Etxahun, a pesar de que no era ésta su especialidad, llegó a actuar en diversas ocasiones con Xalbador y Mattin en plazas públicas improvisando versos. Lástima que el homenaje preparado para San Sebastián haya de ser póstumo. Con la pérdida de Etxahun-Iruri, la cultura vasca ha perdido al personaje que constituía una verdadera institución de las tradiciones populares. Descanse en paz el laborioso hombre que fue Pierre Bordazarre «Etxahun-Iruri».

1979-X-8.

AGUR XIBERUA

1. Sin lekhi-a i-tjirik gog-te nini-tja-la-nik Pa-ra-sen sarrte nintjan ko-ra-jeg lekhenik, Pla-sary gog e-ta biu-niam hantainik Be-han nia la a-dege-ra bi-zi Bie-tetan gogzirik Ni-gar e-gi-ten dit Xi-be-ru-a zu-ni Enapuka: A-gur Xi-be-ru-a Bag-ten jizje ta ka saktirik eija-re-na A-gur sin lekhi-a Zu-ni de-tit e-ne a-metrik gaxu-e-na Bi-be-tjan er-di-tik Bie-tetan el-ki ditte dazut kaspe-re-na Zii i-tji gogzirik Bi-zi nigzirik-nik A-ban-da-na-ti-nik Ez laita hennainik Pa-risay kark-nik Zii begala ko-nik

Agur Xiberua.

BORDEL BERTSULARIA

Iragan maiatzaren bukaeran bete ziren ehun urte Bordel bertsularia hil zenetik. Ospe handiko gizon eta bertsulari honek behartzen gaitu gaurko lerro hauek betetzera.

Abuztuaren azkeneko «Herria» astekarian eskaini zion J. M. Sastrategik plana oso bat, eta ongi zion bezala, «gure idazle eta Kultur-arloko gizonak ez dira. denbora luzean, ezagutuak izan euskaldunon artean». Eta duela berrogeita hamar urte, Bordel bertsulariak bere herritar Manezaundik ziona zekarkigun oroitzamenera: «Espainia aldeko euskaldunek eztute ezagutzen pertsulari haundi hau, ez eta bere izena sekula entzun ere, naski... Nere herrikoa zen, Luzaidekoa; bainan gu Espainiari eratzikiak edo lotuak izanikan ere, Benafarrak, Garazikoak gira, muga egileen gagnetik».

Bordel, bere izen deituraz Juan Etxamendi, 1792. urtearekin etorri zen mundura Luzaideko Bordelia deritzan etxean. Adinean sartzeaz hola agertuko zuen bere etxaldea bertsutan:

*Badu erreparu
Ta badu gero lur,
Ohianian ere
Erre-ala egur;
Negu luzeari
Sekula, ain segur,
Bordelen txakurrik
Etzateken beldur.*

Mendeurrenak betetzeaz behinik-pehin, on zaigu gizon hoietaz oroitzea. Gizonarekin batean bere ekintza eta emaitza lanak zer ziren erakusteko.

Bordel, lehen karlisten gerratean, 1823.ean, Donostiara eraman zuten soldadu. Beste lagun batzuekin bertako gaztelutik ihes egitean arrapatu zuten eta, presondegirik presondegi, gorriak ikustera heldu zen. Ehun zigor ukaldi eman ziotela aitortzen du bere bertsoetan:

*Mila zortzi ehun eta
Ogei ta irurian
Zerbitzutan ginauden
Donostia hirian
Liberalitateko
Bandera berrian,*

*Hartarik desertatu
Inozentkerian,
Miserable erori
Etsaien erdian.*

Oso gaizki eroan omen zuten eritegira eta nekez irten zen heriozaren hatzaparretatik;

Bere garaiko gertarien koronikagile bikaina izan zen. Garai haie-tan Etxahun barkoxtarrarekin eta Otxaldekin batean ahoz aho erabi-lia zen Bordel. Manezaundik ongi zion bezala: «Omen haundia zuen Benafarroan eta Laphurdin. Ehunka utzi dauzkigu bere pertsuak ezin gehiago ederrak. Nork ez du ezagutzen hango Eskual-herrian bere kanta miresgarria «Lurraren pian sar nindaiteke»? Baztango «Oinazez» abestiaren parekoa da, amodioaren pairamenak erakusten dauzkuna, bihotz zauritua agerian ezarririk.

Gaur egun, bereak zirela uste zen zenbait kanta zalantzan jarriak dira. Baina ni ez naiz sartuko kontu hontan. Hemen ere ikerketa sakona-goak egin beharra bai dugu. Gainera, Bordelek segurki bere bereak dituen bertsuak, beste gabe, gizon eta bertsulariaren maila handia ematen digute.

«Amodiotan den presuna ez da beti alegera», hala zion Bordelek eta bereetan bada orotarik. Bere penak eta pozak, bere barnetikako sentipenak, maitasunez edo protestaz, bertsuen bidez agertu zituen Lu-zaideko erretxinula honek.

Frantzia eta Espainian artean mugak aldatzeagatik berebiziko sa-lakuntzak agertu zituen «Limiten gainian» deitu kantaz:

*Emeretzi siglotan
Eztu falta anitz,
Iru dozena urte
Tronpatzen expainiz;
Suyeta publikatzen
Orai asia niz
Oroitzen eztirenak
Adbertitu nahiz,
Xefen obeditzera
Obligatu bainiz*

Bestalde, apez karlisten aurka eta Napoleonen alde ere agertu zen. Gure literaturarako ez ezik gure historiarako ere oso baliagarriak dira lekukotasunezko bertsuok:

«Sortuz geroz guziek zor dugu hiltzia» eta hola joan zitzaigun

gure bertsularia. Bere bertsuak ordea, paperetan idatziak edo herriaren ahoetan gelditu ziren, Jose Mari Satrustegik bere biziko lan ona egin zuen hauek biltzen eta 1965. urtean argitaratu zituen Auspoa Liburutegiko ale batean «Bordel bertsularia» izenez. Merezi du ezagutzea.

El bersolari Bordel

En mayo del presente año se cumplió el centenario del fallecimiento del bersolari Bordel, quien en su época, juntamente con el gran bardo Etchahun de Barcus y Etchalde de Bidarry fue el poeta popular más renombrado en el Noroeste del país vasco y, lamentablemente, como dijo su paisano E. Zubiri «Manezaundi», muy poco conocido en la vertiente peninsular.

Bordel, cuyo nombre de pila era Juan Echamendi, había nacido en la casa Bordelia de Valcarlos en 1792. Le tocó el servicio militar en la primera de las guerras carlistas e intentó desertar en San Sebastián junto con otros compañeros y sufrió cien azotes y fuertes penalidades en la prisión, hasta el extremo de ser trasladado en grave estado al hospital; hecho que él describiría en patéticos versos. Cantó a su tierra fronteriza, a sus amoríos, a las guerras carlistas, a los conflictos sobre la delimitación de las mugas entre Francia y España, etc. Sintió simpatía hacia Napoleón y acusó a los curas carlistas. Ya anciano, próximo al límite entre la vida y la muerte, compuso interesantes versos reflexionando sobre la existencia humana.

Bordel fue todo un personaje, y un testigo excepcional de una época turbulenta. Sus poesías, algunas escritas y otras transmitidas oralmente, fueron recogidas por José María Satrustegui y publicadas en un libro titulado «Bordel bertsularia» en la colección Auspoa (1965). Obra que a su valor literario une otros valores como crónica histórica.

1979-X-29.

SEBERO ALTUBE EUSKALTZAINA

Iragan abenduaren hirugarren astean, Euskaltzaindiak, bere IX. Biltzarra gramatika azterketak gaitzat hartuaz Sebero Altube zenari

omenaldiz eskaini zion bere sorterrian, Arrasaten, jaiotzaren mendeurrena ospatuz. Lau egunen buruan ikerketazko txosten ederrik irakurri zen han.

Biltzarreko gaia bera ongi zetorkion *Erderismos*-en egile zenari bere omenaldia ospatzeko.

Aldez aurretik, abenduaren 6an, J. M. Vélez de Mendizabalen liburu ederra aurkeztu zen, *Sebero Altube* biografia, Patxi Altunaren hitzaurrez. Lehen 116 orrialdeetan Altube zenaren bizitza agertzen da, musikari, euskalari, asmatzaile, politika aldetik eta abar, orainarte ezagutzen ez genituen anitz berri eskainiaz. Azken orrialdeetan L. Villasanté, A. Urrestarazu, M. Lasa eta J. A. Arana Martijaren artikulua dagoz, bakoitzak bere arlotik zenbait berri eskainiz. Liburu hau, irudiz ere ongi horniturik, Sociedad Guipuzcoana de Ediciones y Publicaciones, S. A. delakoak argitaratua da.

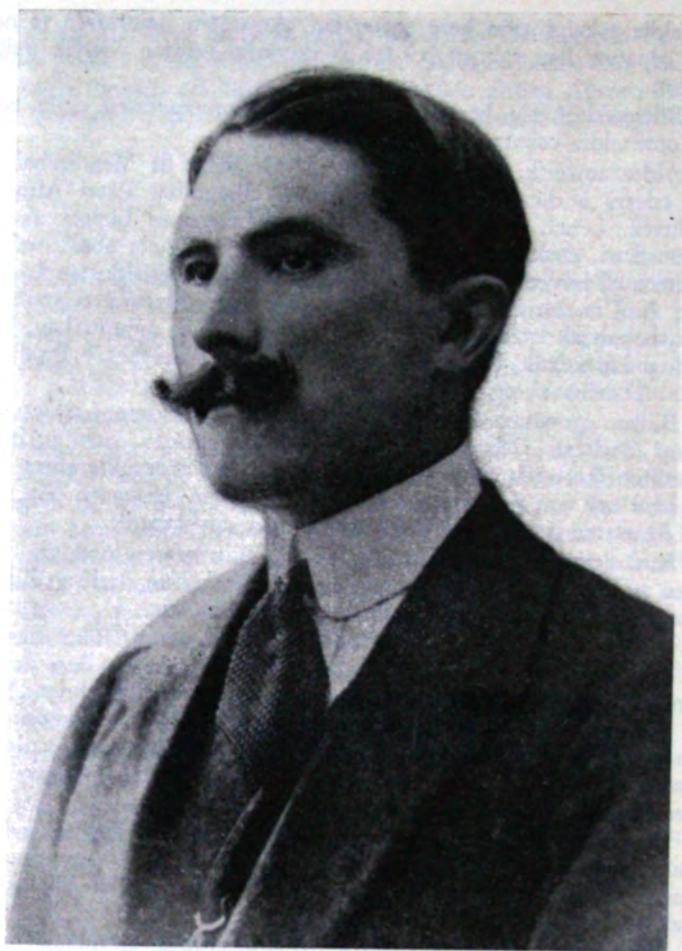
Biltzar egunetan, Hordago argitaletxeak, Seberoren *Lastantxu eta Betargi* deritzan eleberriz gisako kondaira aurkeztu zuen. Altubek, euskararen ikertzaile aldetik zuen bere ospea, ez ordea literatura lanez. Eta, hara hor non eskaintzen zaigun honako liburu ezaugarri hau, guda-tean Arrasaten izan ziren hilketa tristeak gaitzat harturik.

Euskaltzaindiak, bere aldetik, VIII. Biltzarraren ondotik agertu dituen txostenez *Bergarako Biltzar ondoko erabakiak* deritzan bilduma aurkeztu zuen, euskara idatziaren batasunari buruz.

Sebero Altube Lertxundi, Mondragoen jaio zen 1879ko azaroaren 8an. Formazioz autodidakta zen baina bai mutil azkarra. Bere bi ekin-tza nagusiak euskalari eta musikari trebe bezala azaldu zituen. Famili apal bateko seme zen. Ama gaztetxo galdua eta aita bihozgogorren esku gogoragoa ezagutua. Apenaz izan omen zuen haurtzaro eztitsurik. Dohakabeak zaizkida haurtzaro alairik ezagutu ez duten haurrak, dohakabeak inozentziatik oinazea ezagutu dutenek.

Bitoriano Balerdi organulariaren ikasle izan zen. Ez bakarrik organu jotzen, baizik harmonia ikasten ere bai. Benigno bere anaiakin Arrasateko albokari izan omen zen. Hoiiek ziren musika gaietako he-zierak eta hasierak.

Soldadutza bukatzetik lasterra, 22 urte zituela, Gernikako udalak musika eta bat sortzeko konkurso bidez egin zuen deira presentatu zen eta berak atera. 1902. urtea zen hura irabazi zuenean. Gazte su-harra Gernikara aldatu zen bizitzera, hiri hontan musikaren iraultzazko zaletasuna barnean zeroala eta bandarekin jabetuz gero, 1903.ean orfeoia ere sortuaz. Bere musikak ere sortu zituen. Baina ez naiz sartuko xehe-tasun hoietan; nahi duenak ikus beza J. M. Vélez de Mendizabalen liburu hortan.

*Sebero Altube, bogeitabost urte zituenean.
Severo Altube a la edad de veinticinco años.*

Hortaz aparte, beste idea batzuk ere eroan zituen. Alkartasuna zeritzan arma fabrikan buru izan zen 1916.etik 1922ra arte. Gainera, berak asmatutako Alkar zeritzan pistola berri bat ere patentatu omen zuen. Buru argia nonbait.

Bere argitasunez, euskarazko lanetan linguistika jakintzaren bide berriak urratu zituen. Frantzez hizkuntza menderatzen zuen eta orduan gai hontaz han argitaratzen ziren liburu eta aldizkariak jasotzeaz gaia bera zientifikuki ezagutzera bultzatu bai zuen. Hola sortu ziren bere frutu onak euskararen joskeraz, fonetikaz, azentuz, etimologiaz eta abar. Jakitunaren nortasunez atera zen garaiko garbikeriaren aurka eta jator-tasunaren alde. Bere lanetatik aipagarriena *Erderismos* (1929) dugu, baina ez ditugu ahaztu behar morfologiaz Azkueri egin zizkion oharrak, ezta ere euskararen bizitzaz eta batasunez eman zituen hitzaldiak eta idatzi zituen lanak. 1920an, Euskaltzaindia sortu ta laster izendatu zuten euskaltzain.

Politikaz E.A.J. (P.N.V.) alderdikoa zen, baina kultur gizon guziak bezala, politika ekintzetatik aski aparte ibili zen. Hala ere, Gernikako alkate izatera heldu zen eta 1936an Frantziaratu beharrean aurkitu zen, 1958an itzultzeko. Egonaldi hartan gora-behera asko ezagutu zituen eta bere burua intelektual bezala agertuz herbesteratuen babesezko eskubideak gordeko ba zituen frantzezezko lanen bat argitaratu beharrera heldu zen eta oinaze mineri buruzko pentsamenez: *La fonction de la douleur* (Pau, 1958) deritzana, bere emaitzetan hain bitxia iduritzen zaiguna, burutu eta argitaratu zuen. Lan hontarako bere bizitzako esperientziak eta bere fede tinkoak asko jokatu zuen.

Gainerako lanak, euskaraz zein erdaraz, 1916. urtean Euskalerria-ren alde aldizkarian hasi eta R.I.E.V. (Eusko-Ikaskuntzaren III. Batzarre nagusian ere badu lan bat), Euskal Esnalea, Euzkadi, Txistulari aldizkaria, Eusko Jakintza, Euzko-gogoa, Bol. R.S.V.A.P. eta batez ere Euskaltzaindiaren Euskera-ran 1960. urtean bukatu arte aurkituko ditugu.

Gernikan hil zen 1963ko abuztuaren 27an. Musika lanak eta gainerako zenbait paper Jose Antonio Arana Martijari utzi zizkion eta honek osatu du Vélez de Mendizabalen liburuan datorren bibliografia, baita ere hiztegiño bat 1973ko Euskera aldizkarian argitaratua.

El académico Severo de Altube

El IV Congreso de la Real Academia de la Lengua Vasca, celebrado en Mondragón durante la tercera semana de diciembre, estuvo

dedicado como homenaje al preclaro hijo arrasatearra Severo de Altube, con motivo del centenario de su nacimiento. El tema monográfico de dicho congreso fueron los estudios gramaticales del vascuence, con interesantes aportaciones a la sintaxis eúskara, tema al que Altube dedicó profundos estudios a lo largo de su vida. Al finalizar el Congreso hubo diversos actos. A continuación, dio comienzo el concurso de bersolaris.

El día 6 de Diciembre, como preámbulo al referido Congreso, se presentó en la villa mondragonesa una obra biográfica sobre S. Altube, de J. M. Vélez de Mendizábal.

Durante los días en que se celebraba el Congreso se presentó el libro *Laztantzxu eta Betargi* del propio Altube, que narra los sucesos de Mondragón en los primeros días de la última guerra civil. Euskaltzaindia, por su parte, presentó un volumen donde se recogen los estudios y recuerdos a partir de su VIII Congreso celebrado en Vergara en 1978, sobre las normativas a seguir en la unificación del vascuence escrito.

El referido libro de Vélez de Mendizábal perfila la vida y obra de Severo de Altube, como lingüista y músico principalmente.

Severo de Altube y Lerchundi nació en Mondragón el 8 de noviembre de 1879. De formación autodidacta. Recibió lecciones de música del organista Victoriano Balerdi. A los veintidós años, marchó a Guernica para ocupar la plaza de director de la banda municipal que consiguió a través de un concurso, y un año más tarde, en 1903, fundaría el renombrado Orfeón Guerniqués. Estuvo al frente de la armería Alkartasuna, donde diseñó y patentó, en 1917, una pistola automática. Pero el campo cultural donde más se destacó S. de Altube fue el de la lingüística. Académico de número de Euskaltzaindia desde 1920, informado de las corrientes científicas de Europa en esta especialidad, aplicó sus conocimientos a la investigación del euskara. Preparó varios informes de advertencias a la Morfología Vasca de Azkue, investigó y formuló las reglas más castizas de la sintaxis, abogó por el lenguaje popular contra las corrientes puristas de su época y contribuyó con varios trabajos sobre acentuación y lexicografía.

Durante la República ocupó el cargo de la Alcaldía de Guernica. Sufrió el exilio durante 18 años, pero en ningún momento dejó la investigación, y su colaboración en publicaciones culturales vascas. Vino a fallecer en Guernica el 27 de agosto de 1963.

1980-I-7.

A. IRAIZOZ

Larunbat Santuz, apiril honen 5ean hil zen Aita Polikarpo Iraizoz euskalari ospetsua Baztango Lekarotzen. Hilaren 7an jendetza handia bildu ginen han bertan izan ziren hiletetara.

A. Iraizoz itzal handidun gizona izan da, bai kaputxino ordenan eta bai euskaldungoan. *Escritores euskéricos* (Bilbo, 1968) deritzan liburuan eman nituen berriak hemen berriz agertuko ditut: 1897ko urtarrilaren 31an sortu zen Nafarroako Iraizozen. Kaputxinoetan ohi denez, jaioterriko izena hartu zuen deituraz; baina bere bataio izen-deituraz Agustin Zarranz Bermejo zen. Jakitun eta langilea zenez, bere erlijio ordenaren idazkari nagusia izana zen Erroman hogeitaz urteren buruan (1952-1972). Euskaltzaindiaren laguntzaile zen erakunde honen lehen denboretatik eta euskaltzain oso azken hamabi urtean.

Bere ikasketak Altsasun, Hondarribian eta Iruinean osatu zituen. Euskaltzaindiarentzat urte hobeak izan ziren sortu berriko haiek, gure denboretako diru larritasunetatik urrun zeudenak, eta honen bekaz Zurich-en Filologia ikasketak egin zituen 1922-23. urteetan. Geroztik, Lekarotzen irakasle izan zen 1949an bere ordenak kargu handiagoetarako Erromara deitu arte.

Zeruko Argia aldizkariaren gerra aurreko lehen aldi hartan asko idatzi zuen, inoiz Urtsuya izenordez. Gerra ondoan berriz, *Euzko-gogoa* aldizkarian oso ezaguna egin zuen Irisarri izenordea hain ongi taxutzen zekien hamalaukoen (sonetos) bidez. Beste zenbait literatur lan *Olerti*-n ere eman zituen.

Yesu Kristo gure Yaunaren bizitza (Iruña, 1934) eta *Kristo gure Jauna eta Andre Dena Maria* (Bilbo, 1979), deritzan liburuen egilea genuen, eta A. Gabriel de Donostiaren *Arimaren zuzenbidea* (Donostia, 1952) gazteleratik euskarara itzulia argitaratu zuen.

Aleman hizkuntza ongi menderatzen zuen eta bertatik gaztelerara itzuli zituen Felder eta Thomas Ohm-en erligio gaizko lanak. Hau da erdarazko liburuon zerrenda: *Los ideales de San Francisco de Asis* (Iruinea, 1926), *Jesús de Nazaret* (Buenos Aires, 1949), *El Caballero de Cristo Francisco de Asís* (Barcelona, 1959) eta *Crítica de Asia sobre el Cristianismo del Occidente* (Buenos Aires, 1950).

Zahartzarora Lekarotzera erretiratua zen eta hemen ari zen isil isilik euskal lanetan heriotzak eroan arte. Oraindik aski berria dugu *Euskera* aldizkariaren XXIII (1978) zenbakian «erion ala jario» erabilkerari buruzko lana. Baina, batez ere, *Fontes Linguae Vasconum* aldizkarian XVIII. mendeko zenbait bertso lanen berri emanez, 24. zenb.

(1976), eta Lizarraga Elkanokoaren hiztegi eta esakeraz beste lan luze eta zehatz bat, 29. zenbakitik 32.ra (1978-79).

Lan asko zuen eskuartean, biziak iraun bazion euskararentzat probetxuzko izango zirenak. Honegatik, galera tamalgarria izan da gure hizkuntzaren iker lanetarako.

OHARRA: *Euskera*, A. Frantzisko Ondarra-ren gehigarri argitaratu zen lanari Nokolas Alzolak osatutako Bibliografia erantsi genion eta A. Iraizosi buruz zerbait gehiago jakin nahi duenak bertara jo beharko du.

El R. P. Iraizoz

El Sábado Santo, en su lugar de retiro de Lecároz (Navarra), falleció el R. P. Policarpo de Iraizoz, importante hombre de letras, miembro de número de la Real Academia de la Lengua Vasca - Euskaltzaindia y ex-secretario general de la Orden Capuchina en Roma.

Recurro a mi obra *Escritores euskéricos* (Bilbao, 1968) para perfilar su *currículum*: Nació en el pueblecito navarro de Iraizoz el 31 de Enero de 1897. Su nombre de pila era Agustín Zarranz. Cursó sus estudios en Alsasua, Fuenterrabía y Pamplona. Becado por Euskaltzaindia (los años 1922-23), estudió Filología Románica en Zurich. Colaboró asiduamente en la primera época de *Zeruko Argia*, empleando generalmente el seudónimo de Urtsuya. En 1934 publicó su obra *Yesu Kristo gure Yaunaren bizia* y en 1979 *Kristo gure Jauna eta Andre Dena María*.

Por sus conocimientos lingüísticos e intelectuales fue llamado, en 1949, a la Curia General de Roma, donde desempeñó distintos cargos, para ocupar la secretaría general desde 1952 hasta 1972. El alejamiento personal, no le distanció de sus sentimientos patrios. Prestó colaboración literaria en publicaciones culturales como *Euzko-gogoa* y *Olerti*, bajo el seudónimo Irisarri, y vertió al vascuence una obra escrita en castellano por el P. Gabriel de Donostia. Asimismo, por su dominio del alemán, vertió al castellano varias obras de tema religioso de Felder y Ohm.

Durante su retiro en Lecároz, se dedicó preferentemente a los estudios del euskara y son muy recientes sus colaboraciones lingüísticas en las publicaciones de la especialidad, como son *Euskera* de Euskaltzaindia y *Fontes Linguae Vasconum* de la Institución Príncipe de Viana. Estas últimas aportaciones muestran la singular personalidad cultural del fallecido: un estudio gramatical sobre las diferencias ver-

bales de «erion» y «jario» (*Euskera*, 1978), Versos euskéricos del siglo XVIII (*Fontes*, 1976) y Vocabulario y fraseología de Joaquín de Lizarraga (*Fontes*, 1978-79).

Ha dejado un considerable material en período de elaboración. Esperamos que la Orden capuchina, que tantos hombres notables ha dado a la cultura vasca, sabrá dar buen destino a su documentación.

Descanse en paz el laborioso euskarólogo.

1980-IV-14.

NOTA: Una información más completa sobre el R. P. Iráizoz se publicó en *Euskera* debido a la ayuda del R. P. Francisco de Ondarra, a la que se añadió una Bibliografía recopilada por Nicolás Alzola.

AITA ADOAIN AGURGARRIAREN MENDEURRENA

Bihar betetzen da A. Esteban Adoain agurgariaren heriotza mendurrena. Hau delata, Urraul garaian, oroitzapenezko zenbait ospakizun izango dira astean zehar. Bai bere jaioterri den Adoainen eta baita ere haraneko eliz nagusia den Santa Fen. Ospakuntzetan partaide izango dira Nafarroako Foru Diputazioea, AA. Kaputxinoen ordena bera eta Euskaltzaindia.

Esteban Adoaingoaren bataio izena Pedro Franzisko Markuello Zabalza zen. Adoaingo Eneko-etxean sortu zen 1808ko urriaren 11.ean. Aita haran bereko Aietxu deritzan herrizkakoa zuen eta ama Adoain bertakoa. Hogei urte betetzean joan zen fraile. Zazpi naziotan saiatu zen ebangelioa predikatzen eta Espainian kaputxino ordena berritzu zuen. Asko idatzi da bere bizitza eta lanez. Lanik nagusienak A. II-defonso Ziurritzkoak eta Gumersindo Lizarrakoak idatzi dituzte, T. Arbeizak Nafarroako «Temas de cultura popular» deritzan sortan argitaratu zuen liburuxka A. Damaso Intzakoak euskaratu zuen (1970ean Iruñan argitaratu zen). Eta aurrean bertan argitaratu da beste biografia mardul bat, *Esteban de Adoain*, Lázaro Iriartek idatzia. Lan horietan agertzen zaigu nafar kaputxino misiolari honen nortasuna eta, honegatik hain zuzen, aldaretara eramane nahirik dabilta.

Gazterik joana zen Amerika aldera misiolari eta 1873an itzuli zen Frantziara, 65 urte zituela. Tolosatik Baionara jo zuen eta hemen, haurtzaroko euskara berrikasi eta euskaraz predikatzeari eman zion.

Hontarako, Larramendiaren *El imposible vencido* zeritzan gramatika erabili zuen, eta esku-izkribuzko hiztegi bat; hau ere Larramendigandik kopiatua. Kopia hau, lehen lehenago Aita Paulo Lizarrakoak egina eta erabilia zen (P. Pablo de Estella zeritzan hau 1758.an jaio zen eta 1824-an hil), gero A. Esteban Adoaingoaren eskuetara pasatuko zena, eta honek bere eskuz 482 hitz gehitu zizkiona.

1966an, Luis Pedro Peña Santiago adiskideak eta biok elkarlanean Urraul garaiko etnografia ikerketazko lan bat burutu genuen, *Munibe* aldizkarian argitaratu zena. Lan honen seigarren kapitulua haran hontako hizkuntzari buruzkoa zen. Orduan, tamalez aipatzen genuen Aita Adoainen sermoiak eskuz idatziak zirela, Ziaurritz biografoak aipatzen zuenez, baina zoritxarrez inork ezekiela paper hoi burubiderik. Geroztik, Pedro M.ª Zabalza jaunak Erroman aurkitu zituen eta *Fontes Linguae Vasconum* aldizkarian argitaratu, 1975 eta 1978. urteetan. Aurkikuntza zoriontsu honek pozturik, kopiaturik nuen hiztegiñoa bera ere argitaratzera bultzatu ninduan, *Fontes* deritzan aldizkari berean, 1977. urtean.

A. Adoainen euskarazko lan hauek garrantzitsuak dira, bai pertsona berak adinean, ospe handiarekin jabetu ondorean egin zuelako, eta baita ere garai hortarako euskara hiltzorian zegoen toki bateko semeagandikoak direlako.

A. Irigaray (Apat-Echebarne) beraren *Una geografía diacrónica del euskara en Navarra* liburua lekuko, 1778. urtean Urraul garaia guztian egiten zen euskara. Guk gure lana egitean, 1720. urteko agiritan aurkitu genuen Iruñeko apezpikuaren agindua, Irurozki eta Jakoisti herrietako eliz-artxiboan, igandero predikuak euskaraz esateko, bertako biztanleak erdararik konprenitzen ez zutelako. L. L. Bonaparte printzeak bere linguistikazko mapa egitean ordea, Urraul garaia elebitasudunen artean sartu zuen (1863. urtean). Goi partea euskalduna eta behe aldea ez. Baina, hala ote zen? Bonaparte Urraul garaira heldu ote zen? Nik nere zalantzak ditut, baina ezetz esango nuke. Dena dela, mendearen hondarraldere galdu zen Urraul garaian euskara, eta gure mende honen hasieran oraindik ezagutzen ziren zenbait atso-agura zahar euskaraz mintzatzen zirenak. Hauen xehetasunak ematen genituen gure iker-lan hortan, Elkoaz, Irurozki, Ongoz eta Ozkoidi herrietako zenbait pertsona euskaldunen berri-emanaz.

Datorren larunbatean, hilaren 11.ean, A. Esteban Adoaingoaren 172. jaioturbea betetzen da, eta egun hori hautatu du Euskaltzaindiak bere aldetik egingo dion omenalditarako. Adoaingo Eneko etxean oroitarri bat jarriko du eta ondorean haraneko eliz nagusia den Santa Fen zenbait hitzaldi Aita Esteban Adoain zenari buruz eta bertako euska-

raren berriak ematez, Bizpahiru euskaltzainez gainera A. Jose Anzin mintzatuko da misiolari agurgarriaren bitzta eta lanaren berri emanaz.

OHARRA: A. Esteban Adoain bizitzaz eta Urraul garaiko euskarari buruzko berri gehiago eman nituen *Eusker*a, XXVI (1981) aldizkarian.

Centenario del venerable Padre Adoain

Mañana día 7 se cumple el centenario del fallecimiento del venerable capuchino navarro Esteban de Adoain y, durante la semana, en su memoria se celebrarán diversos actos en el valle de Urraul Alto. Concretamente en su pueblo natal de Adoain y en el santuario de dicho valle que es Santa Fe. En los actos intervendrán la Diputación Foral de Navarra, la Curia Provincial de la orden capuchina y la Real Academia de la Lengua Vasca - Euskaltzaindia.

Esteban de Adoain, cuyo nombre de pila era Pedro Francisco Marcuello Zabalza, nació en la casa Eneko de Adoain. Destacó como evangelizador en siete países y restauró la Orden capuchina en España. Se ha escrito mucho sobre su vida y su obra. Los biógrafos más importantes fueron los padres Ildefonso de Ciáurriz y Gumersindo de Estella, y acaba de salir a la luz otra obra importante debida a la pluma de Lázaro Iriarte, donde se condensa con gran amenidad la personalidad y la labor emprendedora de este insigne navarro.

El año de 1966, en compañía de Luis Pedro Peña Santiago, trabajé en el estudio etnográfico de ese valle tan olvidado, como es, Urraul Alto. El trabajo se publicó en *Munibe*. En él dedicamos un capítulo a la lengua y nos fue ineludible tratar de Esteban de Adoain en relación al vascuence que se habló en el valle hasta finales del siglo pasado. El mismo padre E. Adoain habló vasco en su niñez, recuperó y perfeccionó en edad adulta para ser un destacado predicador en su país. En aquel trabajo nuestro lamentábamos el desconocido paradero de sus sermones escritos en vascuence, al tiempo que dábamos noticia de un vocabulario inédito. Posteriormente los sermones fueron descubiertos por Pedro M.ª Zabalza Urniza en el Archivo de la Sagrada Congregación para las Causas de los Santos en la Curia de Roma y publicados en la revista *Fontes Linguae Vasconum* (1975 y 1978); motivo que me impulsó a ordenar las fichas del vocabulario y publicar en la misma revista (1977).

Su aportación euskérica ha sido muy valiosa, tanto por tratarse de la obra de una personalidad de su talla como por su procedencia

*Casa Eneko de Adoain,
donde nació el venerable P. Esteban de Adoain (Navarra).*

de una zona que perdió la lengua vasca en la segunda mitad del siglo pasado. Al realizar nuestro trabajo comprobamos que a comienzos de nuestro siglo aún quedaban algunos ancianos euskaldunes, por los varios testimonios que pudimos recoger a lo largo de toda la geografía de dicho valle.

El próximo sábado día 11, coincidiendo con el 172 aniversario del nacimiento del padre Adoain, Euskaltzaindia dedicará un homenaje a su memoria con la colocación de una placa conmemorativa en la casa natal de Adoain y un acto académico en el santuario de Santa Fe, donde intervendrán, además de varios académicos, el vicepostulador P. José Ancín, en torno a la vida y obra del homenajeado.

1980-X-6.

FAUSTO AROZENA HISTORIAGILEA

Bizitzan zehar izan zen apaltasun berean joan zaigu Fausto Arozena Arregi jauna. Hil honen 16an Donostiatik etorri zitzaigun berri beltza. Gure historiak zerbait arduratu direnak ohartuko dira gizon apal eta jakitun honen galeraz.

Donostian bertan sortua zen 1896ko uztailaren 15ean. Humanidades estudiatu zuen eta gaztarotik historia ikerketeri emana zen. Euskaraz ere zerbait idatzi zuen. Ez asko. 1920. urte inguruan hasita *Junior*-en zenbait kolaborazioz, batez ere poesiaz; baina baita ere *Eusko-Ikaskuntzaren deia* eta *Egan*-en argitara eman zituen euskarazko zenbait lan. Euskarazkoetan daude *Urte berri* poema eta *Unibersidade edo irakaskuntza orokorra* eta abar. Hala ere, bere lan nagusiak erdarazkoak dira, zenbait liburu eta aldizkaritan barreiatuak.

Xabier Aranburu adiskideak Deia-n eskaini dion artikuluan gogoratzat dizkigun idatziez aparte egin zituen lanak ere, gure herriaren maitasuna agerrarazten duten ekintza bikainak. Adibidez, Julio Urkixo hil zenean, honek utzi zuen biblioteka aberatsa Gipuzkoako Diputazioak erostea, Protokolo artxiboa antolatzea, eta abar. Baina, gizaldi berrientzat harrigarri bada ere, gerraondoa Diputazioko Bibliotekan garbiketa bat egin nahi zutenean, gorri edo abertzale zirenak erreaz, F. Arozena gogor plantatu zen holakorik ez egiteko, Bibliotekak liburuen gordailu izan behar dutela eta ez erretzeko leku.

Eusko-Ikaskuntza sortzean, 1919. urtean, bertako idazkaritza la-

netan sartu zen. Bere maisurik onena Serapio Mujika izan zen eta hau hiltzean beronen kargura pasatu zen, Diputazioko agiritegiaren arduradun.

Historia ikerketaz aldizkari askotan idatzi zuen, bereziki *RIEV* eta *Bol. de la R. S. B. Amigos del País*. Bion aurkibideetan bere lanen zerrenda ederrak agertzen dira, ikerketen frututzat. Bere liburuetan biltzen dira bertako lanik garrantzitsuenak eta horiez aparte beste zenbait liburuetan, ondorean agertuko dudan zerrendan ikus genezakeanez.

Baina bestelako dohainik ere bazuen Faustok, batez ere bere laguntzarako borondate ona, hala ere gazteren bat joaten bazitzaion historiako parteren baten galdeaz edo gai hortako ikerketaren bat egin nahirik, liburu ideki bat bezala jartzen zen behar zituen xehetasun guziak galdetuala erakutsiz. Nik neuk ere asko zor diot historia kontuan; idatzizko ihardespeneik ere baduk nere paperen artean, jendea gure kulturaz hain guti arduratzen zen garaian pozgarri zitzaion hortarako joera zuten gazteei laguntzea. Laguntza hori guti balitz bezala, nik eskatu gabe bere zenbait liburu erregalatu zizkidan. Bere lehenengo liburuetako bat izan zen Diputazioak egile izenik gabe 1930ean argitaratu zuen *Guía de Guipúzcoa*. Gogoratzen naiz liburua ezin bilaturik nenbilenean, berana zela jakin bezain laster nola joan nintzen alerik gelditzen zen galdez eta berak zuen bakarra nola eman zidan esku-izkribuzko eskaitzaz. Eskaitza honen bidez jabetasuna ematen zidan berriz berari ez itzultzeko. Bizenta Mogelen *Ipui onak* birargitaratzea nahi nuenean ere, lehen eta bigarren argitalpenak utzi zizkidan etxean lasai mekanografiatu nezan. Lan harek beste ondorio bitxi bat ere ekarri zidan. Auspoa Liburutegiak *Ipui onak* argitaratzean orduko gure kultur mundu tipian izan zuen hotsari esker, handik lasterrera Getariako Azkue elektrizitagandik lehen argitalpenaren ale bat jaso nuen erregalu, hark bere lanean ari zela sabai batean aurkitua.

Hoiek, oroitzapen tipi batzuk baizik ez dira, baina holako oroitzapen tipiz beterik aurkituko genuke gure garaikoetan; beti laguntzeko gertu zegoen gizonaren oroitza.

Bere burua gordailu aberatsa zen. Tamalgarria izan da azken urteotan, odolaren zirkulazioa burura behar bezala heltzen ez zitzaioarik, memoriaz ahul ibiltzea, zeren bere burua historiaren uretan iturburu bai zen.

Lanik aipagarrienak ondoko hauetan bildurik aurkituko ditugu: *Narraciones Folklóricas* (1924), *Doña Blanca Garcés* (1925), *Reseña histórica de Rentería* (1930), S. Mujikarekin elkar lanean egina, *Guía de Guipúzcoa* (1930), hau ere Serapio Mujikaren laguntzaz, *Guipúzcoa por San Ignacio* (1950), Bachiller Zaldibiaren *Suma de las cosas Cantábricas*

y *Guipuzcoanas* edizio kritikoa (1944), *La casa de Zumalacárregui* (1948), J. Yrizarrekin elkarlanean, *Los protocolos guipuzcoanos* (1948), *El País Vasco visto desde fuera* (1949), *Brumas de nuestra historia* (1950), *Problemas históricos guipuzcoanos en la vida de San Ignacio* (1946), *Garibay* (1960), *Nuestra pequeña historia* (1961), *Diccionario biográfica vasco. Guipúzcoa* (1963), *Guipúzcoa en la historia* (1964).

Geroko urte askotan ere, Gipuzkoako historia ikerketak egin nahi dituenak bere lanetara jo beharra izango du. Eta, zordun garenok, inoiz ez gara ahaztuko.

El historiador Fausto Arocena

El día 16 de los corrientes, a la edad de 84 años ha fallecido don Fausto Arocena. Con él, Guipúzcoa ha perdido a uno de los principales historiadores. Bien ha sabido calificarle nuestro amigo Javier de Aramburu al afirmar, «Guipúzcoa acaba de perder a una persona de excepcionales cualidades humanas y uno de sus mejores historiadores». Fausto era uno de esos hombres bondadosos, siempre abierto y dispuesto, para orientar y ayudar a las personas que acudían al archivo o a la biblioteca de la Diputación guipuzcoana. La verdad sea dicha, los de nuestra época hemos tenido suerte en contar en un cargo tan importante con una persona tan afable, generosidad que de la misma manera haría extensible a José de Arteche y María Milagros Bidegain; que sólo podemos apreciar los que hemos recurrido a ellos a la búsqueda de fuentes y datos precisos para nuestros trabajos.

En la ley biológica algún día tenía que llegar el desenlace fatal. El de Fausto se esperaba muy próximo, pero aún así nos ha llenado de tristeza. Los que recurriamos a él sabemos que era como un libro abierto, un pozo de erudición y que su saber compartía amablemente con cuantos recurrían a él.

Escribió algo en vascuence y mucho en castellano. Autor de dieciséis obras, más numerosos artículos y estudios desperdigados en publicaciones culturales, obras conmemorativas, publicaciones locales, etc.

Trabajó en la secretaría de la Sociedad de Estudios Vascos desde su fundación en 1919 hasta que sustituyera a Serapio de Múgica en el cargo de archivero de la Diputación de Guipúzcoa en 1927. En época de guerra trabajó para salvar la Biblioteca de los riesgos del espurgo. Más tarde, a raíz del fallecimiento de Julio de Urquijo, trabajó para que la Biblioteca de éste pasara a los fondos de la Diputación. Ordenó el

Archivo de Protocolos al pasar a la antigua Universidad de Oñate. Pero, sobre todo, por su erudición y amabilidad, fue seguro guía para muchísimos jóvenes en todo tipo de investigación.

Los títulos de sus obras figuran al final del texto euskérico. Obras que durante varias generaciones serán de indispensable consulta para quienes deseen realizar estudios en torno a la historia de nuestra provincia. Hombre comedido y justo, como se refleja en dichas obras.

Era miembro correspondiente de la Real Academia de la Historia, que por su sencillez no alcanzó otros títulos. El rechazaba toda ostentación para su persona por mucho que sus amigos insistieran ser merecedor de honores. Todo lo que por él se diga es poco. Que en paz descanse el hombre laborioso y bueno.

1980-XII-22.

BI POETAREN OROIMENEZ (I)

*Gizonarentzat ezer ezta beharrezkoa-
go itsas zati bat baino eta itxarope-
nezko bazter bat heriotza baino ha-
runtzago.*

(Blas de Otero)

Gure bizitzan zehar, giza-jakintza eta aberastasun guziak hutsa lirake poesiaren berotasunik gabe. Berotasun honek barne gogoia girotzen bai du, gizona gizonago egiteko.

Honegatik, irakurle, ez harritu erderetan idatzi duten bi poetari buruz idazteagatik. Idazle bakoitza bere sentipenak mugitzen bai du. Gainera, gure azken urte hauetako ekintza eraginetan badute zer ikusirik galdu berri ditugun bi poeta hauek: Blas de Otero eta Celso Emilio Ferreiro. Bata Euskal Herriko sementa eta bestea gurea bezalako herri marjinatu batekoa. Biak, euskaldun poeta berrientzat aski ezagunak eta Gabriel Aresti poesia berritzaileak hoiegan zer ikusirik izan zuen.

Hogeiren bat urte dira Blas de Otero izatearen naturalezaz, esistentziaz, arrazoi bila larrimindurik «Angel fieramente humano» deritzana burutu zuela. Europako esistentzial filosofiaren prolemak zermaten gizon hau. Eta, nor ez garai hartako pentsatzaileetarik? Gure literaturaren alorretaraino ere heldu zitzaigun garaiko kezka. Bestek beste, nik neuk ere hor eman nituen lehen olerkien bidez.

Blas de Otero, izanaren hauziaz ezer erabakitzerik ez zuela ohartu zenean, gure izatearen malurak eta eternitate aburuak alde batera utziaz, gizarte erazoetaz aurrez aurre jarri zen. Lehenean ez bai zuen bere kabuz ezer erabakitzerik eta bigarreanean gizonen eskubidezko justiziaren alde borroka egin zezakeanez. Erabaki hau hartu zuen une beretik klase borrokan partaide izatera heldu zen. Bazekien ekintza honen zama nekegarriaz: «El cielo es de color indefinido, el niño está llorando en la terraza, sabiendo todo lo que le espera». Baina Tristán Tzara-k zionez, «Kopeta garbi guzietan errebeldia eratzten da».

Gaztelera ongi menderatzen zuen eta literaturagintzarako dohain bereziak zituen. Bere ekintza honi gogotik lotu bazen ere, iragan urteetako zentzura ahalegindu zen bere lana isilarazten. Baina, hala ere, duela hogeirenat urte, Unibertsitate mailan konsagratua izan zen Emilio Alarcos Llorach irakasleak sarrera hitzaldiko iker gaitzat hartu zuenetik.

Aurtengo udaran sartzeaz hil zaigu Otero bilbotarra eta egunkarietan irakurria dugu sozial poesiaren sortzailea izan zela. Gaur «sozial»-tzat hartzen dugun kontzeptuan. Baina, sortzaileen artekotzat jo genezakeanarren, E. de Nora, V. Crémer, J. A. Goytisolo eta beste batzuekin batean, ezin genuke har egia osotzat. Miguel Hernández eta Rafael Alberti izan baziren, egungo usteetako sozial poesiaren hasiera batean, aintzinean jarri beharra dugu Gabriel Celaya hernaniarra. 1952-an gaztelera-zko poeta gazteak orduko poesia berria zertan zen «Antología consultada de la joven poesía española» zeritzan bilduman adierazteaz aparte, José María Castellet eta Leopoldo de Luis-ek beren antologietan diotenagatik, Celaya bide hoietan soilik arduraturik abiatu zirenetarik lehena zen. Eta Blas de Otero berak «En castellano» deritzan liburuan bertan hala aitortzen du.

Blasek Arestikin harreman onak eta aspaldikoak izan zituen eta honengandik jakin nuen gure herria nola maitatzen zuen. Euskararenganako begiramena ere ba omen zuen. Baina, begiramen soila antzu bihurtzen da, eta gure euskara maitatzen dutela diotenen pekatua hor datza, fedea egintzen bidez ez agertzean. Euskara egiz maitatzen duenak, euskaraz hitz egin, irakur eta idatzi, beharrezkoak ditu; gainerakoan, ahuntzaren gaberdiko eztula. Zeren, bestela, ez erabiltzekotan, zertarako dugu ba hizkuntza?

Blas-ek, bere izateko moduagatik asko sufritu beharra izan zuen; bere osasuna galtzeraino. Era guzietako injustiziak salatuko zituen, hitz gutxitan argi eta apain agertuz. Bera joan zaigu, baina bere hitz sotilak hor gelditzen zaizkigu gizonaren pentsamen eta sentimen gogotaren ageriz:

*Si he perdido la vida, el tiempo, todo
lo que tiré, como anillo, al agua,
si he perdido la voz en la maleza,
me queda la palabra.*

*Si he sufrido la sed, el hambre, todo
lo que era mío y resultó ser nada,
si he segado las sombras en silencio,
me queda la palabra.*

*Si abrí los ojos para ver el rostro
puro y terrible de mi patria,
si abrí los labios hasta desgarrármelos,
me queda la palabra.*

A la memoria de dos poetas. (I.—Blas de Otero)

En breve espacio de tiempo, acabamos de perder dos figuras señeras de la poesía contemporánea: Blas de Otero y Celso Emilio Ferreiro. Ambos, con su obra, habían contribuido al enriquecimiento de la nueva poesía peninsular. Incluso en la desarrollada en vascuence.

El bilbaíno Blas de Otero, agobiado desde su juventud (época de posguerra), por la angustia existencial que le hiciera ver

*un mundo como un árbol desgajado.
Una generación desarraigada.
Unos hombres sin más destino que
apuntalar las ruinas.*

salió marcado para el resto de su vida.

Con «Pido la paz y la palabra» tomó conciencia hacia una literatura comprometida. Sufrió la prisión y el exilio, pero su pluma siguió fiel al dictado de su propia conciencia, como lo manifestó en sus versos:

*Nací para narrar con estos labios
que barrerá la muerte un día de estos.*

1979-IX-24.

BI POETAREN OROIMENEZ (II)

*Jendea heriotzatik ibesik dabil
baina jendeak barruan daroa heriotza
(Celso Emilio Ferreiro)*

Mundua Celanova deitzen den lekuen oraintsu hil zaigu Celso Emilio Ferreiro, «Longa noite de pedra» eta beste zenbait libururen egilea; bere proletargo herri-hizkuntzaren alde era honetan agertu zena:

*Nere herriaren proletario hizkuntza
mintzatzen naiz, hala nahi dudalako,
guztatzen zaidalako, gura dudalako eta
gogoak ematen didalako;
barnetik irtetzen zait, barneko tristura
mingots batek eraginik, hainbeste ez jakin eskergaiztoko,
errorik gabeko ñañoak
gorbata jarri orduko arbasoen
maitasunez ez dakitenok
guraso hizkuntza mintzatuz,
bilik dauden aitonen hizkuntzaz,
eta, burua jasoaz,
hizkuntzaren marinel, nekazaria izan,
erraun eta golde, beti branka eta goldenabar.*

*Ez naiz mintzatzen arropuzentzat,
ez naiz mintzatzen doilor eta abaltsuentzat,
ez naiz mintzatzen handidikeriazkoentzat,
ez naiz mintzatzen ergelentzat.
ez naiz mintzatzen hutsentzat,
etengabeko injustiziak gogor
eusten dakitenentzat baizik;
izerdia eta negarra darienentzat
eguneroko mitxeleta negarra,
suz eta haizez begi biluzietan
Nere hitzak ezin ditut apartatu
mundu guzian sufritzen dutenengandik.
Eta zu munduan bizi zara, nere herria,
nere leinuaren seaska,
Galizia, Espainien pena goxoa,
itsas ondoan etzainik, bide hori...*

Honelako hitz gogorrez sentitzen zuen Celso Emiliok bere herrienganako maitasuna, bere hizkuntza eta bere kultura defenditu nahirik.

Garai hartan «felipismoaz» kutsaturik zebilen hemengo gazte asko, gure herriko hizkuntza naturala, gure euskara, burgeskeriaren azpiegiturazkoa zela esanez. Heurak egositakoa heurak janez eta besteei janerazi nahirik. Zertaraino heldu ginen! Baina, hamaika aldiz errepikatu genien: «Lingua proletaria do meu pobo...».

Behin baino gehiagotan nahi izan nuen, Eibarren bertan, bertakoen jakingarriz eta Galiziako etorkinei begira, hango literaturaz mintzatu, elkarren herri problemak ezagutzera hurbiltzeko asmoz; baina, batzuk alde batekotzat, besteak bestekotzat, inork ez zuen nahi bere eskema hertsietatik irtetzerik. Rosalia de Castro, Curros Enríquez, E. Pondal, R. Cabanillas, R. Otero Pedrayo, Castelao eta beste, orainagoko C. Emilio Ferreira, Alonso Montero, Manuel Maria..., idazle bikainak azaldu duten literatura gihartsuaren berri emateko. Baina, alperrik.

Arestik ordea, lan ona egin zuen Barakaldoko galego elkarteak. Eta, etorkinok gure etsai ez bihurtzeko lana egin beharra zegoen; bere herriaren prolema adierazi beharra. Zer zen bestela «itsas ondoan etzanik, bide hori...?». Desarrollo edo hazkuntzazko plangintza baterako aurkibideak? (Ikus «Si la píldora bien supiera no la doraran por defuera», I. zeb. 133 orr., 1968). Horrez gainera, itzulpenekin ere anitz arduratu zen Gabriel, «Agiriak» liburuaren hitzaurrean aditzera eman genuenez.

Dena dela, gutik, oso gutik kantatu du gure mende hontan, bere herrienganako abertzaletasunez, Celso Emiliok hainako kemenez. Galegoz idatzi zuelako, sozial zeritzan mugimendu hartan Espainian agertu ziren antologietan ez zuen lekurik izan. Gezurra badirudi ere, Estadu zentralista baten eraginak justizia eskariz ari ziren ezkertiarrengana ere heltzen ziren. Hortik ikus herrizaletasuna ezker-eskubitik apartekoa dela. Eta, Celso Emilioren lanen berriak, zabalkunde egokirik gabe, bila ari ginenontzat ere nekeza zen aurkitzea, askatasun minez eta justizia egarriz arizenaren lanetarik.

Galego hizkuntza bera ere berezia da poesiagintzarako, baina horrezgainera, galegoaren gizarte egoera latzak markatzen du Celso Emilioren ekintza, inoiz etsipenik hartu gabe: «Para ser libre o home ten que saber decir creo na espranza». Eta, hizkuntza sotil hortan honela adierazten digu bere poesiagintza:

*Perguntoume un literato,
¿qué poesía fas ti?
Eu non fago poesía,
faima a poesía a min.*

*Cómo son eu non o sei,
soio sei cómo non son.
Non son un poeta-ouxeto,
non son un poeta-sport,
non son un poeta-fámulo,
non son un poeta-mol
pra darlle gusto ós burgueses
que andan buscando o folclor.*

Curros Enríquez sortu zen hiri berean, mundua Celanova deitzen den lekuan, haur triste bat zegoen, ume-zurtz sentitzen zena: «Jar zazu, jauna, zure eskubian, jostatzen ez zen haur tristeak ez bai zuen beste pozik egunsentiko kanpai hotsa baizik».

A la memoria de dos poetas. (II.—Celso Emilio Ferreiro)

Allá, donde el mundo se llama Celanova, recientemente ha fallecido el poeta Celso Emilio Ferreiro.

Fue en Celanova donde vio la primera luz de su vida y sintió las emociones más profundas y los amores más intensos. Y allí, el palpitante de una vida desasosegada ha llegado a su fin.

*Cuando llegó la noche envuelta en
nardos
cerró la última luz del día
que agonizaba allá lejos
como brasa mortecina de un rescoldo.*

*Como brasa mortecina
ha sido mi vida,
como brasa mortecina de un rescoldo.
Por eso vivo desasosegado
de no saber si soy lumbre
o si soy tan sólo humo
de una remota hoguera.*

Tras larga noche de piedra, viajó al país de los enanos. Supo de las miserias humanas de los acomodados económicamente y preparó los índices estadísticos para un plan de desarrollo.

Falleció inesperadamente en la plenitud de su vida intelectual.

Orense ha perdido a uno de sus hijos preclaros; Galicia su más dulce voz, y, las gentes humildes del orbe entero, al poeta que clamaba justicia.

En Celanova había un niño triste con cárceles durmiendo largas noches, con un hondo río de orfandad en el pecho,

*Ponlo, señor, a tu mano derecha,
pues era un niño triste y no jugaba
ni tenía otro contento que el ruido
de unas campanas al nacer el día.*

1979-X-1.